

Yapay Zeka ve Din: Bireysel Hayatta Yeni Bir Dönüşüm Senaryosu¹

Artificial Intelligence and Religion: A New Transformation Scenario in Individual Life

Ali Kemal ACAR²

Geliş Tarihi (Received): 09.07.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 26.09.2025

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2025

Öz: Yapay zeka, olumlu ve olumsuz yönleriyle hayatı dönüştürme potansiyeline sahiptir. Bu değişim, dini alanı da etkileyeceği için, dinin referans sistemi içinde yapay zeka uygulamalarına duyulan ihtiyaç artacaktır. Çalışmada, bu dönüşüme ilişkin olası senaryolar nitel araştırma yöntemiyle incelenmiştir. Doküman incelemesiyle elde edilen veriler, içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, yapay zekanın hayatın geneline etkileri din özelinde ele alınarak, özellikle yapay zekayı bireysel bir asistan olarak kurgulayan bir senaryo oluşturulmuştur. Bu senaryo, dinin bireysel hayattaki görünümünü temel alarak olumlu ve olumsuz öngörülerini bir araya getirmektedir. Her ne kadar din ve yapay zeka konusunda çeşitli çalışmalar bulunsun da, gelecek senaryolarının yaygınlık kazanmaması öngörü ağırlıklı bir çalışmayı zorunlu kılmıştır. Çalışmanın en önemli sınırlılığı, yapay zekanın ve dinin genel bilgileriyle hareket edilmesidir. Ancak bu sınırlılığa rağmen, yapay zeka destekli bireysel bir asistanın, geniş bir perspektif ve zengin veri birikimiyle bireyin dini hayatına destek olabileceği ve 'iyiliğe güç çarpanı' olma potansiyelinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Din ve Teknoloji, Yapay Zeka, Din ve Yapay Zeka, Gelecekte Din.

&

Abstract: Artificial intelligence has the potential to transform life with both positive and negative consequences. As this change will also affect the religious sphere, there will be an increased need for AI applications within the framework of religious reference. In this context, the potential effects of AI on life in general are examined specifically within the domain of religion. A scenario has been developed that particularly frames AI as a personal assistant, bringing together positive and negative forecasts based on how religion appears in an individual's life. Although various studies on religion and AI exist, the lack of widespread future scenarios necessitated a foresight-focused study. The most significant limitation of this research is its reliance on general information about AI and religion. However, despite this limitation, the study concludes that an AI-powered personal assistant can support an individual's religious life and has a high potential to be a 'force multiplier for good'.

Keywords: Religious Education, Religion and Technology, Artificial Intelligence, Religion and Artificial Intelligence, Religion in the Future.

Atıf/Cite as: Acar, Ali Kemal. "Yapay Zeka ve Din: Bireysel Hayatta Yeni Bir Dönüşüm Senaryosu". *Dergiabant* 13/2 (Kasım 2025), 656-675. doi: 10.33931/dergiabant.1738284

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Bu makale, 17-19 Mayıs 2025 tarihinde Balıkesir'de düzenlenen Uluslararası Fen, Matematik, Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Kongresi'nde sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "Din Eğitiminde Bireysel Asistan Olarak Yapay Zeka Senaryosu" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.

² Dr., Ali Kemal Acar, Milli Eğitim Bakanlığı, racalamekila@hotmail.com.

1. Giriş

Günümüzde; gelenek, din ve değerler cazibesini yitirmekte, sosyal ilişkiler zayıflamakta ve insanî bağlar çözülmektedir.³ Başta mahremiyet olmak üzere en temel insanî özelliklerin içi boşaltılmakta; insanlar kendine, ailesine ve çevresine yabancılaştırılmaktadır. Farklı nedenleri olabilmekle birlikte herhangi bir dine mensup olmadığını belirten insan sayısı artmaktadır.⁴ Sosyal yapıda dini inanç ve pratiklerin görünürlüğü azalmaktadır.⁵ Gelecekte dinin kaderinin, dijital kapitalizmin geleceğiyle yakından ilişkili olacağı tahmin edilmektedir. Dijital kapitalizm ile Tanrı, din ve kutsala ilişkin değerlerin daha çok aşınarak anlamını yitirecekleri öngörülmektedir.⁶

Bir başka yaklaşımda ise dinin geleceğinde hem dindarlaşma hem sekülerleşmenin eş zamanlı görüleceğinden hareket edilebilmektedir.⁷ Sekülerleşme dinin karşıtlığı olarak değil bu dünyanın baskınlığı olarak da değerlendirilmektedir. Güne ve geleceğe ilişkin karamsar algı anlam arayışını artırmaktadır. Yeni dini pratik ve alternatif din arayışlarının artması ve popülerlik kazanması dikkat çekmektedir. Yoga, reiki, tantra, şifacılık, şamanlık, biyoenerji, numeroloji gibi birçok uygulama geliştirilmektedir.⁸ Yeni dini hareketler, sekülerleşmenin arttığı ya da azaldığı anlamıyla okunabilmektedir.⁹ Bu bağlamda modernitenin dini değerlerle bir arada bulunması, dinin meşruiyet alanını kısıtlasa da dini değerler önemini yitirmemektedir. Dindarlık; olgu ve olaylara göre bazı sosyal kesimlerde artmakta ya da azalabilmektedir.¹⁰

Modernleşen ve sanayileşen toplumlarda kutsal terk edilmekte, dini olan daha az önemli görülme ve özel alanla sınırlandırılmaktadır. Bu yönüyle geleneksel ve dini olandan uzaklaşılmasına karşın din ve dini aktörlerin yeniden canlandıkları belirtilmektedir.¹¹ Anlam arama sürecinde kutsallık duygusundan yararlanma hala etkin bir yoldur.¹² İnsan, kutsal bir varlığa inanmada güçlü bir eğilim göstermektedir.¹³ Tüm bu gelişmelere karşın dinden açıklama üretme çabalarının devam edeceği iddia edilebilir. Bilimsel araştırmalar görece yeni açıklamalara imkân verse bile bugün anlam arayışında yeni dini hareketler, spiritüel inanışlar ya da yeniçağ inançları gibi kavramsallaştırmalar öne çıkmaktadır. Bu bağlamda adı geçen arayışlar üzerinden çözüm üretilmeye çalışılması, dine yeni roller düştüğünün göstergesi olarak okunabilmektedir.¹⁴ Dine göre evren bir plan dâhilinde işlemektedir. Kurallarına riayet edildiğinde din, bu dünyada olmazsa diğer dünyada arzulan sonuclara ulaşabilme güvencesi telkin etmektedir. Bu durum stresin azalması ve kaygıların yatışmasına kaynaklık etmektedir. Din ve ruh sağlığı arasında pozitif korelasyon olduğu düşüncesi öne çıkarılmaktadır.¹⁵ Geleceğe karamsar bakışın daha yoğun

³ Zafer Demir, "Dijital Dünyada Yabancılaşma ve Din", *Dijitalleşme ve Din: Teorik Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri*, ed. İhsan Çapçioğlu - Fatma Çapçioğlu, İstanbul: Kriter Yayınevi, 2022, 21.

⁴ Önder Küçükural vd., "Türkiye'de Lâdinî (nonreligious) Arayışları Çalışmak: Dinden Uzaklaşma ve Ayrılma Eğilimlerine Dair Kavramsal Bir Çerçeve Önerisi", *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 23/1 (2023), 446.

⁵ Gamze Gürbüz - Hasan Hüseyin Aygül, "Arayıştan Uyanışa, Şifadan Estetiğe Yeni Çağ İnançları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/43 (2021), 44.

⁶ Demir, "Dijital Dünyada Yabancılaşma ve Din", 21.

⁷ Mustafa Derviş Dereli, "Kurgu ile Ütopya Arasında: Habermas'ın Dine Yaklaşımında Değişim ve Post-Seküler Toplum Projesi", *Bilimname* 47 (2022), 329.

⁸ Nur Özdemir, "Türkiye'de Spiritüel Arayışlar", *Olgu Sosyoloji Dergisi* 1/2 (2022), 85.

⁹ Semih Sağır, "Din-Toplum İlişisine Dair Az Bilinenler; Recep Şentürk'ün Yeni Din Sosyolojileri Adlı Kitabının Tahlili", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 12 (2022), 162.

¹⁰ Sağır, "Din-Toplum İlişisine Dair Az Bilinenler; Recep Şentürk'ün Yeni Din Sosyolojileri Adlı Kitabının Tahlili", 161.

¹¹ Emel Çokoğullar, "Post-Sekülerizm Tartışmaları: Yeni Olan Ne?", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2022), 61.

¹² Fatih Kandemir, "Dindarın Anlam Arayışının Temel Dinamiği Olarak Kutsal", *Marifetname Dergisi* 9/2 (2022), 348.

¹³ Gürbüz - Aygül, "Arayıştan Uyanışa, Şifadan Estetiğe Yeni Çağ İnançları", 45.

¹⁴ Kübra Arslan, "Teknolojik Dönüşümler ve Yeni Çağ Dinsellikleri", *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12 (2024), 95.

¹⁵ Fatma Betül Özer - Kenan Sevinç, "Ruh Sağlığı ile Din İlişisine Dair Bir Meta-Analiz", *İnsanın, İncanın ve Mekânın İnşası-II: Değerler ve Kavramlar Uluslararası ve Disiplinlerarası Ruh Sempozyumu Bildiriler&Özetler Kitabı*, ed. Osman Murat Deniz - Şevket Yavuz (Çanakkale: ÇOMÜ Yayınları, 2021), 424.

işlendiği bir minvalde, güvensiz koşullarda bireylerin katı ve öngörülebilir kurallara meylettikleri bulgusu önem arz etmektedir.¹⁶

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hayatı kolaylaştırması, tabiata bağımlılığı azaltması gibi durumlar dine olan ihtiyacı ortadan kaldıramamaktadır. Dönüşümler geçirse bile inanç, farklı form ve isimlerde yaşatılmaya devam edilmektedir. Dinin; bireysel, toplumsal ve kurumsal bağlamda nasıl ve ne derece etkili olduğu veya olabileceği toplum, zaman ve bireye göre değişiklik göstermektedir. Yapılan araştırmalar; dinin ortadan kalkmayacağını ancak bilimsel ve teknolojik gelişmeler, bireysel ve toplumsal değişimlerden etkileneceğini göstermektedir.¹⁷

Yapay zeka, insanın şekillendirdiği bir araç olarak bütüne yönelik olumlu ya da olumsuz getirileri ile hayatı dönüştüren ve insanı şekillendiren bir yapı görünümündedir. Ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel, psikolojik vb. tüm alanlarda değişime kaynaklık edecektir. Yapay zekaya yaklaşımları farklı kategorilerde ele almak mümkündür. Olumlu ve olumsuz indirgenebileceği gibi bu yaklaşımları; iyimser, fırsat ve tehdit, tehdit ağırlıklı ve kötümser olarak dört kategoride ele almak mümkündür. İyimser yaklaşımda yapay zeka, insana yardımcı nazarıyla ele alınmakta ve avantajları öne çıkarılmaktadır. Hayatın kolaylaşması ve evrensel temel gelir gibi kavramlar bu kapsamda değerlendirilebilir. Fırsat ve tehditler tasnifinde daha bütüncül ve objektif fakat sonucu görece belirsiz değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu yaklaşımda yapay zeka getiri ve götürüleri üzerinden değerlendirilmektedir. Tedbir ağırlıklı yaklaşım ise iyi bir vizyon eşliğinde sıkı tedbirlerin alınmasını salıqlamaktadır. Burada insan faktörüne vurgu yapılmaktadır. Tehlikeler barındırmasına karşın kurgunun iyi oluşturulmasıyla yapay zeka, insanlığa hizmet potansiyeliyle değerlendirilmektedir. Bütünün içinde ağırlığı oluşturan kötümser yaklaşımdır. Bu yaklaşım kendi içinde birçok gerekçeye dayandırılabilen ve riskleri öne çıkarmaktadır.¹⁸ Kötümser yaklaşımda ilk öne çıkarılan husus ekonomi kökenlidir. İstihdam alanlarında yaşanması beklenen değişimin -farklı da yorumlanmakla birlikte- olumsuz tarafını, sosyal patlamalara da kaynaklık edebilecek; işsizliğin artması oluşturmaktadır.¹⁹ Kapitalizmi derinleştirmesi²⁰, insanı veriye indirgemesi ve algoritmalara mahkûm etmesi²¹ de risk alanlarındandır. Bir diğer sorun; gözetim toplumuna dönüşümdür.²² Kontrolden çıkma ihtimalinin yanında bütünde en büyük tehlike ise yapay zekanın, insanın özneliğini ya da kendisini yok etme olasılığını barındırmasıdır.²³

Bu genel etkilerinin yanında yapay zekanın din üzerindeki etkileri konumuz özelinde önem taşımaktadır. Dinin bugünü ve özellikle yarını yapay zekanın, birey, toplum ve genelde bütün kurumları etkilemesi kuvvetle muhtemel görünmektedir. Diğer yandan ekonomik, siyasi, sosyal vb. tüm kurumlardaki dönüşüm, sistem yaklaşımıyla din kurumunu da etkileyecektir.²⁴ Bu etkinin hayatın geneli üzerindeki iyimser, fırsat ve tehdit, tehdit ağırlıklı ve kötümser tasnifine uygun olarak din için de geçerli olacağı öngörülebilir. Çalışma zaten bu yaklaşımların bireysel ağırlıklı olarak dine yansımaları üzerine inşa edilmiştir. Yapay zekanın gelecekte dini inançların yerini alarak rehberlik sunabileceği veya tam tersine bu inançları güçlendirerek insanları Tanrı'ya daha yakınlaştıracak olduğu öngörülmektedir.²⁵ Literatürde

¹⁶ Barış Başaran, "Sekülerleşme Teorileri Merceğinden Gelir Eşitsizliği ve Toplumsal Statü", *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2022), 136-137.

¹⁷ Fatma Nur Şengül, "Kuramsal Boyutta Sekülerleşme ve Din İlişkisi", *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi* 2 (2020), 330.

¹⁸ Ali Kemal Acar, "Algılarla Oluşturulan Bir Gelecek Tahayyülünde Yapay Zekaya İlişkin İddiaları Değerlendirmek", *Güncel Dini Meseleler ve Çözüm Önerileri*, ed. Mehmet Dirik vd. (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2024), 189-190.

¹⁹ Şafak Etki, "ChatGPT ile Baş Etmek: Emek ve Eşitlik Odaklı Bir Çerçevenin Gerekliliği", *Emek Araştırma Dergisi* 14/23 (2023), 129.

²⁰ Alpaslan Öngel, "Yapay Zekâ Teknolojisinin Haber Üretim Süreçlerinde Kullanımı: Otomatik Haber Üretimi", *Turkish Studies - Social* 18/2 (2023), 542.

²¹ Hakan Koluman, "Cephaneliğini Genişleten Sömürgecilik: Büyük Veri Çağında "Bağlantının Bedelleri"", *Etkileşim* 12 (2023), 548.

²² İbrahim Akboğa, "Süper Akıllı Toplum: Fütürizm ve Dijital Kültür", *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi* 7 (2021), 1858.

²³ Ragıp Ergün, "Batı Düşüncesinde Kaderin Üç Hali: Teo-Biyo-Tekno", *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/4 (2022), 38.

²⁴ Örneğin "Kübra" yapay zekanın yükselişiyle birlikte dinin günlük yaşamdaki yerini ve geleceğini sorgulayan bir yapım olarak öne çıkmaktadır. Dizi, teknoloji ve dinin gelecekteki ilişkisine dair tahminler sunmaktadır. Diziye ilişkin değerlendirmeler için bkz. Faruk Karaarslan - Ömür Nihal Karaarslan, "Yapay Zekâ Dindarlığının Medyadaki Erken Görünümleri: Kübra Dizisi Örneği", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2025), 135.

²⁵ Necmi Karşı, *Yapay Zeka ve Din* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 186.

yapay zekanın dini etkilemesine dair bireysel ve toplumsal yönler öne çıkarılmaktadır. Yapay zekanın hayatın tüm alanlarında sebep olduğu değişimle bireysel; özerklik, irade ve benlik gibi kavramların sorgulanacağı değerlendirilmektedir. Toplumsalda ise değerlerin yitirildiği, sürekli gözetlenen aynı zamanda algı ve manipülasyonla yönlendirilen, her şeyin tüketimin sürekliliği için nesneleştirildiği bir vaziyet tasvir edilmektedir. Bu vaziyet indirgendiğinde birey ve toplumun karar alma yetisini yitirebileceği iddia edilebilir. Karar almanın önemli bileşenlerinden din ve etiğe ihtiyaç bırakılmayacağı kaygıları devreye girmektedir. Bu bağlamda dinin toplumsal çözülme ya da benlik idrakine yönelik koruyuculuğunun öne çıkacağı tahmin edilmektedir. Dinin; varoluşsala yönelik cevapları, bireysel ve toplumsal ritüelleri ile anlam dünyasından kopmaya engel olabileceği değerlendirilmektedir.²⁶ Farklı bir ifade ile din, insani olana siper olarak, kendi varlığıyla birlikte insanı da koruma potansiyeli taşımaktadır.

Mevcut yapay zeka uygulamalarının dine dair değerlendirmesine burada yer verilmesinde yarar vardır.²⁷ ChatGPT yapay zeka uygulamasının dine ilişkin getirdiği yorumlar dikkat çekmektedir. Yapılan araştırmada ChatGPT, dinin gerekliliğini “işlevsel din” yaklaşımıyla değerlendirmektedir. Uygulama, inanç konusunda ihtiyaca karşılık verebilmede ihtiyatlı davranmakta, bu ihtiyacı anlam odaklı değerlendirmekte ve olumlu bir yaklaşımla ele almaktadır. Dini, başa çıkmada tek kurum olarak görmemektedir. İnançsızlık olumlanmakta, onun anlam bulmaya katkı sunabileceği; inanmayanın, toplumsal ve kurumsal baskıdan uzak bir biçimde kendi düşüncelerini rahatlıkla ifade edebileceği değerlendirilmektedir. Bu yönüyle uygulama, inançsızlıkla özgürlük arasında olumlu bir korelasyona gitmektedir. Gelecekte dinin yayılma ve etkisini artırma olasılığını, teknolojinin yaygınlaşarak müntesiplerin kendilerine rahat ifade ortamı bulmalarına bağlamaktadır. Ateizmin de gelecekte artmasına olumlu yaklaşmaktadır. Bunu; internet, sosyal medya vb. platformlarda din ve bilim ilişkisinin farklı yaklaşımlarla sorgulanmasıyla ilişkilendirmektedir. Kurumsal dinler yerine bireysel inançların öne çıkacağı ve bunun da Ateizme fırsat vereceğini değerlendirmektedir. Diğer yandan ölüm ile ilgili net bir ifade sunmamakta, ölümün hayatın sonu olduğunu belirtmektedir.²⁸ Uygulamanın henüz başlangıç aşamasında olduğu ve betimleme ile yetindiği belirtilebilir. Öngörülerde çok genel değerlendirmelere gitmekte ve bunları oldukça yalın ifade etmektedir. Dinin ya da Ateizm’in artışı farklı gerekçelere bağlamasıyla ikisine de eşit yaklaşıyor izlenimi vermektedir. Fakat ölüm sonrası yok saymasından hareketle yararlandığı kaynakların sınırlılığı ve tarafgirliği öne çıkmaktadır. Burada da kullanılan veriler bağlamında teknolojiye insan faktörünün önemine dikkat çekilebilir.

Salt buradaki ChatGPT örneğinden hareketle teknolojinin nötr bir nitelik taşımadığı, teknolojiyi geliştirenlerin örtük amaçlardan varestesiz olmayacağı çıkarımı yapılabilir. Dolayısıyla teknoloji hayatı kolaylaştırırsa, maliyetleri düşürse, konfor alanını genişletse ve süreçleri hızlandırırsa bile olumsuzluk ihtiva eden yönü görmezden gelinemeyecektir. Bu durumda teknoloji karşıtlığı gibi diğer uçta bir vaziyet almak da makul olmayacaktır. Teknolojinin her alandaki varlığı dini alana da doğrudan ve dolaylı etkileri ile yansıyacaktır. Gerçeklik olduğu gibi kabul edilerek bu vb. teknolojilerin fırsatlarından yararlanılması, tehditlerine karşı da tedbirler alınması gerekecektir. Buradan hareketle gelecekte teknoloji ile dayatılan hayat tarzlarına alternatif sunabilmek için dinin referans olduğu inanç ve değerlerden müteşekkil yapay zeka uygulamalarına ihtiyaç duyulacağı kestirilebilir. Dinin birey, toplum ve kurumsalda varlığını koruyabilmesi ve bu alanlarda insana katkı sunabilmesi bu ihtiyaçla ilişkili ele alınabilir.²⁹ Çalışma bu katkı için bir adım olarak kurgulanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla literatürde

²⁶ Fikret Yılmaz, “Yapay Zekânın Dini İnançlar Üzerine Etkileri”, *Uluslararası Orta Anadolu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Ramazan Kurtoğlu - Alperen Timuçin Sönmez (Yozgat; Yozgat Bozok Üniversitesi Meslek Yüksekokulları Koordinatörlüğü Yayınları, 2024), 443.

²⁷ Yapılan bir araştırmada, iki yapay zeka uygulamasının verdiği cevapların, başlıkları doğru olsa da, açıklamaların İslam felsefesi alanı için yüzeysel ve yetersiz olduğu belirlenmiştir. Müzeyyen Asiye Aykıt, “İslam Felsefesi Alanında Yapay Zekâ Modellerinin Değerlendirilmesi: Chatgpt-Google Bard”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 92-116, 115.

²⁸ Muhammed Kızılgeçit vd. “Yapay Zekâ Sohbet Robotu ChatGPT ile İnanç-İnançsızlık, Doğal Afet ve Ölüm Konuları Üzerine Nitel Bir Araştırma: Din ve Maneviyatın Psikolojik Sağlığa Etkileri”, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (2023), 163-165.

²⁹ Yılmaz, “Yapay Zekânın Dini İnançlar Üzerine Etkileri”, 443.

benzer bir makalenin olmayışı motivasyon kaynağı olmuştur. Burada, yapay zeka; bireyin dini hayatını nasıl etkileyecektir sorusuna cevap oluşturulmak istenmiştir. Çalışma, literatürde yer alan yapay zekanın din ve dini hayata ilişkin olası fırsat ve tehditlerinin, daha somut bir zeminde kişiselleştirilmesi olarak da nitelenebilir. Kapsam olarak bireyin dini hayatına odaklanılmış, bu teknolojinin; dine, topluma ya da diğer kurumlara olası etkilerine ikincil olarak yer verilmiştir. Senaryo için alternatif olumlu ve olumsuz öngörüler ve dinin bireysel hayattaki görünimleri bir araya getirilmiştir. Din ve yapay zeka konusunda birçok çalışma olmasına karşın gelecek senaryolarının yaygınlık kazanmaması ve literatürde benzer çalışmanın olmaması öngörü ağırlıklı bir çalışmayı zorunlu kılmıştır. Doğrudan ya da dolaylı benzer çalışmanın olmaması yararlanılacak kaynakları da oldukça kısıtlamıştır. Dolayısıyla yapay zeka ve din ile ilgili genel bilgilerden hareket edilmesi çalışmanın en önemli sınırlılığıdır. Diğer yandan bu sınırlılık çalışmaya özgünlük kazandırmıştır. Senaryo da olsa bir ilk kurgu oluşturulmaya çalışılmıştır.³⁰ Spekülatif fakat vizyoner bir yaklaşımın varlığı da iddia edilebilir. Bireysel asistan senaryosu tabiatıyla din eğitiminin kapsamına yenilik sunma potansiyeli de taşımaktadır. Genel olarak örgün ve yaygın din eğitiminin yanına “bireysel din eğitimi”, “teknolojik din eğitimi” veya “yapay zeka destekli din eğitimi” gibi alternatif başlıklarda bir alanın eklenmesi söz konusu olmaktadır. Senaryonun, spekülatif ve varsayımsal olması aynı zamanda çoklu alanda eleştirilere imkan oluşturmaktadır. Örneğin bilimsel dildeki görece netlik ve kesinlikten uzak bir metin inşa edilmek durumunda kalmıştır.

İlk olarak yapay zekaya yaklaşımlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Benzer çalışmalar olduğu için ilke bazında, çok öne çıkan hususlar özelinde tespitler yapılmıştır. Bu tespitlerden; senaryo için ilkelerin belirlenmesinde, dine olumlu ve olumsuz yansıma olasılıkları üzerinde ayrıca genel olumsuzlukların oluşturulmasında yararlanılmıştır.³¹ Çalışmanın bir bölümünde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi sonucunda elde edilen veriler, içerik analizi ile incelenmiştir. Öne çıkan düşünce ve fikirler etrafında yorum, değerlendirme, öngörü ve karşılaştırmalara gidilmiştir. Detayda yapay zekanın hayatın geneline yönelik olumlu ya da olumsuz olası etkileri din alanına taşınmaya çalışılmıştır. Burada birebir uygun olanların yanında literatürde ele alınmayan konuların varlığı söz konusu olmuştur. Bu tür durumlarda etkiye ilişkin genel bakıştan hareketle özel durumlar için öngörüler geliştirilmiştir. Literatürdeki büyük veri, algoritma, veri işleme ve kişisel verinin korunması gibi hususlardan yararlanılmıştır. Yapay zekanın din ile etkileşiminde dini alanda gerekli olan; büyük veri, daraltılmış büyük veri, daraltılmış veri gibi kavramlara da yer verilmiştir.

Bu teknolojiye ilişkin kötümser yaklaşımın bütünü içinde baskınlığı dikkat çekicidir.³² Çalışmada, dine yansıma senaryosundaki yapay zeka için, olumlu ağırlıklı ancak olumsuz ihtimalleri göz ardı etmeyen bir yaklaşım benimsenmiştir. Yapay zekanın tüm bilimleri etkilemesi, onun bilimin önüne geçen bir uygulama olduğu kanısını doğurabilir. Oysa teknolojik bir uygulama olarak yapay zekanın bilimlerin üzerinde bir yer edinmesi izlenimi geçicidir; bu algı, “en yeni” olmasından kaynaklanıyor görünmektedir. Yapay zekanın dini etkilemesine dair çalışmalar bulunsa da, benzer bir senaryo kurgusuyla daha önce karşılaşmamıştır. Bu nedenle, çalışmanın özgün olması ve alana katkı sunması en önemli motivasyon kaynağı olmuştur. Geleceğin planlanması, ihtimaller arasından bir tercih niteliği taşır. Gelişmelerin doğrusal olmayan kaotik yapısı, öngörülerini boşa çıkarabilir. Gelecek öngörülerinin dikkat çekmesi, ümit aşılmasından ziyade, ağırlıklı olarak korku uyandırması istendiği iddia edilebilir. Nihayetinde öngörüler, tahminlerden bir tahmin olmanın ötesine geçemeyecektir.³³ Tüm bunlara rağmen, bu çaba ya da teyakkuz hali, geleceğe yönelik bakışın ve hazırlığın nüvesini oluşturmaktadır.

³⁰ Din ve robotik etkileşimi alanında üretilen dini sosyal robotlar, cenaze yönetimi, kutsama ve vaaz gibi görevlerde din görevlisinin yerini alabilen, manevi ve sosyal destek sağlayan ya da din görevlisine asistanlık yapan farklı rollerde kullanılmaya da başlanmıştır. Detay için bkz. Meryem Şahin, “Dini Bağlamda Robot Kullanımı: Budist Robot Rahip Mindar Örneği Üzerinden Tutumların Niteliksel Analizi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 380-381.

³¹ Samet Yahya Bal - Berat Sankaya, “Kelami Açıdan İnsan Fıtratı ve Bilinci Bağlamında Yapay Zekâ ve Transhümanizm”, *Mavi Atlas* 10/2 (2022), 416-417.

³² Ali Kemal Acar, “Din ve Teknoloji Etkileşiminde Yapay Zeka ve Transhümanizm’e Yaklaşımlar”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2023), 399.

³³ Acar, “Din ve Teknoloji Etkileşiminde Yapay Zeka ve Transhümanizm’e Yaklaşımlar”, 401.

2. Senaryo için Genel Çerçevenin Belirlenmesi

Din alanında yapay zekanın iyi kurgulanabilmesi önemli gelişmelere imkan verebilecektir. Bireysel hayatta, vicdanı destekleyen ya da nefse muhalefet eden bir yapının varlığı söz konusu olmaktadır. Sanal bile olsa bu varlığın, kullanıcısı üzerinde müspet etkiler oluşturacağı varsayılabilir. Senaryoda “sanal bilge vicdan” kavramında bilgelik, yapay zekanın öncelikli olarak yapılandırılmış, analiz ve sentezi yapılmış görece daraltılmış veriye dayanan bilgiye sahipliğine gönderme yapmaktadır. Vicdan kısmı ise iç sese, insanın içindeki ahlaki otoriteye ya da iyiyi kötünden ayırmaya işaret etmektedir. Yapay zeka; birey, toplum ve kurumsal alanda hizmet veren bir kurguda ele alınmıştır. Her üç alana yönelik kurguya yer verilse de bireysel uygulama kısmı temel alınmış, diğer alanlardaki kullanımlarına göndermeler yapılmıştır.

Geleceğe dair öngörülerde distopik yaklaşımların hâkimiyeti baskın olmasına karşın müspet bakışlar da söz konusudur. Dijital dönüşümle birlikte hayatın kolaylaşması ve nitelikli hale gelmesi muhtemeldir.³⁴ Dine ilişkin asistanın da evren ve insan ile uyumlu; huzurlu bir bireysel ve toplumsal hayat hedefinde ve küresel boyutta iyi, doğru ve güzelin idealinde kurgulanması gerekmektedir. Birey, toplum ve kurumsal bağlamda geliştirilecek uygulamaların birlikteliği önem arz edecektir. Bir taraftan ortak hususları bir taraftan farklılıkları ihtiva edecek ama bütünde uyum bozulmadan bir denge oluşturması gerekecektir.

Yapay zekanın getirileri nihayetinde insanlığın ortak mirası kabulünden hareketle yine insanlığın yararına kullanılmalıdır. Bu teknoloji ile ilgili öne çıkarılan olumsuz hususlardan biri yüksek gelirlielerin işine daha çok yarayacağı yönündedir.³⁵ Dini alanda geliştirilen yapay zeka; ticarete konu edilmemeli, erişimi kolay ve kullanımı pratik olmalı, etik veya hukuka ilişkin zorluklar barındırmamalıdır. Ticarete konu edilmemesi, dezavantajlar barındırmakla birlikte mevcut düzen ve onun derinleştirilmesi yönünde dinin metalaştırılmaması için gerekli görünmektedir.

Bireysel asistanın işe yarayabilmesi benimsenme ile ilgili olacaktır. Benimsemeye, ihtiyaca karşılık gelme önemli bir kriter görünümündedir. İnsan işlevsellik arayacak, kullanan ile kullanmayan arasında hayata dair olumlu bir farklılaşmanın var olmasını bekleyecektir. Geniş kitlelere ulaşabilecek özelliklerde kurgulamak gerekecektir. Kolay erişim, kolay kullanım, kullanıcı dostu vb. özelliklere sahip olması da varsayılmaktadır. Diğer yandan onunla hareket edebilmenin kendi içinde zorlukları olabilecektir. Bu zorlukların öngörülerek algoritmanın oldukça yalın ve anlaşılır çıktılar sunması gerekmektedir. İradesi güçlendirilmiş bireylere ihtiyaç olacağı kestirilebilir. Kendine sözü geçmeyen bir insanın dışarıdan müdahaleye ne kadar açık olacağı tartışılabilir. Yapay zekanın kişiye ait çok bilgiye dahası mahrem bilgilere sahip olması, kullanıcısını yönlendirmesi, belki de üzerinde fazlaca etkili olması, kişisel bilginin çok sıkı korunması ile mümkün görünmektedir. Aksi durumda kötüye kullanıma imkân oluşturabilecek, yüksek risk barındıracaktır.

Çok gelişmiş algoritmaların oluşturulmasına ihtiyaç duyulacaktır. Bu da bugünden yarıya ulaşılacak bir hedef gibi durmamaktadır. Evren, insan, din ve tarih gibi birçok bileşenin bir arada değerlendirilmesi sayısız olasılıkları beraberinde getirecektir. Yine sayısız deneme gerektiren bir yaklaşıma ihtiyaç duyulacağı tahmin edilebilir. Genel için geliştirilen algoritmanın burada kullanılabileceği düşünülse bile dinin diğer kurumlardan farkı, ilahi oluşu rahat hareket kabiliyetine imkân vermeyecektir. Yapay zeka uygulamalarında; şeffaflık, gerekçe, bilgilendirme ve belirsizlik tahmini alanlarında bilim insanlarının incelenen süreçle ilgili bilgiye erişimine imkan vermesi beklenmektedir.³⁶ Bu durum yapay

³⁴ Harun Er vd., “Toplum 5.0 Sürecinin Gelişimi ve Eğitime Etkisinin Değerlendirilmesi”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39 (2021), 57.

³⁵ Tülay Turan vd., “Yapay Zekâ Etiği: Toplum Üzerine Etkisi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 13/2 (2022), 298.

³⁶ Amin Hashemian - Giyasettin Özcan, “Hesaplamalı İlaç Keşfi ve Makine Öğrenme Algoritmaları”, *Estudam Bilişim Dergisi* 5/1 (2024), 35.

zekanın “kara kutular” olmasının da önüne geçecektir.³⁷ Sürecin sağlıklı işleyebilmesi için din ile ilgili alanda yapay zeka, bütün süreçleri alan uzmanları tarafından incelenmeye mümkün bir yapıda kurgulanmalıdır.

Yapay zekanın önemli özelliklerinden biri büyük veriyi işleyebilmesidir. Dini alanda çok veriyi işleyebilmesi büyük bir imkân görünümündedir. Özelde İslam genelde tüm dinlerin bilgilerini bir arada değerlendirebilmesi beklenmektedir. Dini metinleri eldeki verilerle yorumlayabilme, dinler arasında karşılaştırmalara gidebilme, dinlerdeki kültürel etkileri tespit edebilme gibi farklı değerlendirmelere olanak sağlayabilmelidir. Bu kurumu tarihsel perspektifte ele alabilmesi de gerekecektir. Dinin anlaşılma biçimlerinde dar bir zaman ve zemini temel almamalıdır. İlk insandan bugüne dine yönelik ortak ilkelerin belirlenmesi gerekecektir. Bu yaklaşım dine bütüncül bakabilme, insan ve din ilişkisini anlamlandırabilme, dinin insandan ya da insanın dinden beklentileri gibi çoklu bakış açıları kazandıracaktır. Görece birçok açmazın çözümlenmesine katkı sağlayacaktır.

Din konusunda yapay zekanın hangi alanlarda genel bilgiyi kullanacağı hangi alanlarda dinler ya da İslam dini ile ilgili bilgi sınırlamasına gideceğinin belirlenmesi gerekecektir. Bu konularda tüm veriden hareket edildiğinde dine dair üretilenlerin tamamının doğruluğundan hareket etmek amaca hizmet etmeyecektir. Ne de olsa tevhit de çok tanrıcılık da aynı din kavramı içinde değerlendirilmiş olacaktır. Algoritmanın hazırlanmasında dinin kendinde mündemiç sabitelerinin dokunulmazlığının işlenmesi gerekecektir. Örneğin, İslam dini özelinde en temel esas olan tevhit konusu, bu yaklaşımla yerini almak durumundadır. Bugüne ilişkin çıkarımlar yapmak neyi gerektiriyorsa bunlara riayet edilecek; ancak korunması gerekenler de korunacaktır. Allah'ın varlığı ve birliği ile ahiretin varlığı gibi temel hususlar korunması gerekenler bağlamında ele alınacakken, evrim ya da kadın hakları gibi konular ise temel esaslar gözetilse bile yeni açılımlara imkân tanıyabilecektir.

Sadece dini, dini metinleri, dili vb. hususları bilmenin ötesinde muhatabı olduğu insanın hikâyesini bilmesi gerekecektir. Bir yönüyle disiplinler arasında insan konusunu ele alması gerekecektir. İnsanın tarihini, yaşadığı coğrafyayı, içinde bulunduğu toplumu, muhataplarını, içinde yaşadığı zamanı ve şartlarını kısacası insanı etkileyen her ne varsa bunları bilmelidir. Aksi durumda sınırlı değerlendirmeler yapabilecek, boşluklar oluşturacaktır. Vicdan kavramından hareket edildiğinde bireysel bir asistan olarak yapay zekanın kullanıcısının duygularını analiz edebilmesi gerekmektedir. Bunun biyolojik değişikliklerden okuma, kullanıcısına sorma, davranışlarından yorumlama gibi birçok farklı yöntemlerinin geliştirilmesi gerekecektir. Özellikle bireysel alanda dinin duygulara yönelik hitabı bütüncüllük açısından önem arz edecektir.

Algoritmanın oluşturulabilmesi için yetkin şahıslara ihtiyaç olacaktır. Bu şahıslar; dini iyi bilme, yorumlayabilme, geniş bir bakış açısına sahip olma gibi niteliklerinin yanında yapay zeka algoritmalarını da üst düzey tanımaları gerekecektir. Sürekli yenilenme, çok farklı senaryolara hazırlık, marjinal olmayan makul öneri geliştirme gerekliliği, yeni varsayımlar vb. birçok zorluğu beraberinde getirecektir. Görece bu insanların psikososyal yapısı, dünya görüşü, algoritmanın şekillenmesinde etkili olacaktır. Asistanın insanın iyiliğinin dışında bir hedefinin olmaması gerekmektedir. Tarafsızlık ilkesiyle hareket etmesi bu minvalde üzerinde durulması gereken hususlardandır. Duyguları hissetmesi, anlamlandırabilmesinin yanında kendi duyguları olmadığı için acelecilik, aç gözlülük, tarafgirlik gibi insani birçok zaafın esiri olmayacaktır. Bu hem güvenilirliğini artıracak hem isabetli karar almasını sağlayacak hem de pişmanlık yaşanmasının görece önüne geçebilecektir.

Hayatın daha hızlanacağının, bilgi ve yorumunun çabucak eskiyeceğinin ya da tüketileceğinin varsayılması, dinamik yapının gerisinde kalmamayı gerektirecektir. Bilge vicdan da sıklıkla güncellenecektir. Dünyadaki gelişmelerin istisnasız takibi ve uyarlamaların yapılması önemli adımlardan biri olmak durumundadır. Muhtemelen mevcut bilgiyle çatışan yeni gelişmeler olacak, bunların aşılabilmesi zorlukları beraberinde getirecektir. Burada algoritma geliştiren kişilerin yoğun mesaisine ihtiyaç duyulacağı kestirilebilir.

³⁷ Fatih Ulaşan, “The Dark Side of Artificial Intelligence on the Basis of Public Administration”, *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi* 4/Özel Sayı (2023), 318.

Hukuki boşluk ve suiistimallerin önüne geçmek için teknolojik gelişmelerle eşgüdümlü olarak yasal düzenlemeler devreye sokulmalıdır.³⁸ Bu tarz bir asistanın kullanımı hem hukuki hem etik olarak insanları zora sokmamalıdır. Bilge vicdan; birey, toplum ya da kurumsalda sadece öneriler geliştiren yapıda kurgulanacaktır. Burada çoklu öneriler geliştirebilmesi bir avantaj oluşturacaktır. Tek doğruya mahkûm etmeyişi kabul edilebilirliğini de artıracaktır. Diğer yandan önerilerin dışında hareket edildiği durumlarda devre dışı kalmayacak, maksimum doğrudan minimum yanlışa kullanıcılarına alternatifler üretebilecektir.

Zaman, kaynak tasarrufu gibi bütün avantajları ile birlikte bu teknolojilerin yanılma ihtimali de dikkate alınarak sonrası düzeltme işlemlerine ihtiyaç duyulmaktadır.³⁹ Asistanın yanılma payı olduğu her zaman için senaryoda bir varsayım olarak yer almalıdır. Bütün olumlu yanlarına karşın kullanıcının bireysel sorumluluğunu unutmaması gerekecektir. Geliştirilen algoritmalar tavsiye niteliği taşıyacaktır. Dini bağlamda hesabın, kişisel olarak verileceği gerçeği ana parametre olarak sistem içinde kurgulanmalıdır. Karar destek sistemlerinde olduğu gibi asıl hedeflenen; insanın dini konularda kararlarını kendisinin alması, asistanın bu kararlar için bilgi, görüş ve öneri gibi veriler sunmasıdır. Aksi durumda insan; otonomluğunu yitiren, teknolojinin esiri bir varlığa dönüşecektir.

3. Senaryonun Dine Olumlu Yansımaları

3.1. Kişisel Boyut

Bireysel asistan olması durumunda çoklu fonksiyonları yanında dini yönden de rehber olabilecektir. Verilerin İslam dini ile sınırlanmasıyla iyiliği emreden kötülükten nehyeden bir yapı mümkün görünmektedir. İnsanların bireyselleştiği bir atmosferde kişiye özgü önerilerin getirilmesi kabul edilebilirliği artıracaktır. Önerilerini yaş, cinsiyet, eğitim vb. durumları dikkate alan bir yapıda sunabilmesi tercihleri etkileyecektir.

Kullanıcısının yaptıklarını bildiği için eleştiriler getirme, teşvik etme gibi çoklu yönlerinin devreye girebileceği düşünülebilir. Bunu; yaş, sosyal çevre, geçmiş vb. birçok bileşeni de göz önünde bulundurarak yapması isabet olasılığını artıracaktır. Maddi ve manevi huzursuzluklarda devreye girebileceği varsayıldığında bir manevi danışman olarak harekete imkân sağlayabilecektir. Dini bağlamda şüphe, korku, yalnızlık, Yaratıcı ile olan bağ gibi çoklu alanlarda kullanıcılarına destek verebileceği öngörülebilir. Doğru bilgiye kolay erişim açısından yararları olacaktır. Kullanıcısının sorunlarını çabucak çözme fırsatı sunabilecektir. Zihne takılan, tereddüt yaşanan konularda açılımlara gidebilecektir. Makul zaman ve zeminde devreye giren bilge vicdanın insanı rahatlatmada daha yapıcı olabileceği öngörülebilir. Her şeyi anlayışla karşılayan bir yapıda kurgulandığı varsayıldığında insana çok büyük bir moral güç verebilecektir. Tek amacı kullanıcılarına hizmet olduğu için başka bir örtük amaç taşımaması akla soru işaretleri getirmeyecektir.

İnsanların ölüm yaşını hesaplama ve ölümü makuliyetle hatırlatma üzerinde durulabilecek bir alan görünümündedir. Alışkanlıkları, genetiği, çevre koşulları, sağlık durumu vb. birçok bileşen kullanılarak kişiye indirgenmiş bir öngöründe bulunmak olasıdır. Bunun ötesinde makul düzeyde ve gerektiği zamanlarda bir rehber olarak ölümü hatırlatması, iyiliğe sevk etmesi olumlu bir uygulama olarak yerini alabilir. Kişisel büyük veri de diyebileceğimiz şekliyle küçük yaşlardan itibaren bireyi tanıyacak, yapıp ettiklerini bilecek gerektiğinde herhangi bir alanda daha detaylı bilgilere erişmek için kullanıcılarına sorular sorabilecektir. Bu veri çeşitliliği, anlamlandırma ve sonuca ulaşmada kolaylık sağlayacaktır. Öz değerlendirmenin yanında eş ve çocuklar, iş arkadaşları, akrabalar vb. sosyal çevrenin değerlendirmelerinden hareketle bir profil oluşturabilmesi de mümkün görünmektedir. Bireyin sorunlu alanlarını, iyi yönlerini öne çıkarabilecektir. Gelişim için öneriler sunabilecektir. Kullanıcısının dini

³⁸ Yeliz Akkaya Türköl, "Interaction of Artificial Intelligence with Religions", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/Din ve Yapay Zeka (2025), 75.

³⁹ Dolunay Kumlu, "Yapay Zekâyla Çevrilen Film Yapımcılığı Metinlerinde Terminolojik Sorgulamalar", *Jass StudiesThe Journal of Academic Social Science Studies* 16/96 (2023), 66.

konulardaki fikirlerini değerlendirebilecektir. Mevcut verileri ile sanal bir amel defteri oluşturabileceği de düşünülebilir. Ölmeden önce kişiyi hesaba çekebilecek bir kurguya imkân verebilecektir. Bu bağlamda iman, ibadet, ahlak konularında öneri ve eleştiriler geliştirebilecektir.

Bireysel asistan olarak sözleri rahatsız edici olmayacak, kullanıcısının psikolojisini bildiği için zaman ve zemini kollayabilecektir. Asistanın yakınlığı, kişiselleştirilmiş öneriler, olumlu ve olumsuz geri dönüşler, davranış değişikliğine kaynaklık edebilecektir. Çoklu alandan veri elde edebilmesi ve bunları karşılaştırabilmesi onu güvenilir kılacaktır. Kişisel olarak müdahalelere ihtiyaç duyulduğunda görece dinin emir ve yasaklarına kayıtsız kalma ya da saplantı derecesinde kendini dine adama durumunda bilge vicdan, daha farklı bir yaklaşım sergileyebilecektir. Bir diğer ifadeyle radikalizmin önlenmesine yönelik de adımlar atabileceği düşünülebilir. İnandığı halde kayıtsız kalanlara ise öneri, hatırlatma gibi yollarla rehberlik edebilecektir.

3.2. Toplumsal Boyut

Uygulama için dine yönelik toplumsal ve kurumsalda öneriler geliştiren bir danışman kurgusu da oluşturulabilir. Dini kurumların ve görevlilerinin toplumsal vicdandan destek alabilmesi mümkün görünmektedir. Aynı algoritma üzerinden kurgulanacağı için bireysel ya da toplumsalda aykırı sonuçlara ulaşmayacağı varsayılmaktadır. Dini konularda geniş bilgi ağıyla çözüm önerileri getirebilecektir. Örneğin dini grupların sorun alanlarına, güçlü ve zayıf yönlerine ve hatalarına yönelik tedbirler geliştirebilecektir. Toplumun özelliklerini tanıdığı için yaş, kültür, cinsiyet ve coğrafyaya uygun öneri geliştirme potansiyeli taşıyabilecektir. Diğer toplumlar, tarih ya da kıyasla ortaya koyduğu hususlarda içinde yaşanan zaman ve zeminin dikkate alınması topluma uygunluk yönüyle uygulanabilirliği artıracaktır. Diğer yandan dinin toplumsal boyutunda izleme ve değerlendirme yapması düşünülebilir. Sorun alanlarını öne çıkarabilir. Olumlu ve olumsuzun alternatif birçok senaryosunu oluşturabilir. Bunlar için tedbir ve öneriler geliştirebilir. Kurumsal bağlamda veriye dayalı politika üretme süreçlerine katkı sağlayabilir.

Dinin kültürde anlaşılma biçiminin korunması yönünde de kurgunun oluşturulabilmesi mümkündür. Bu yaklaşım en azından belli kesimler için daha kabul edilebilir ve benimsenebilir. İslam'ın kültür düzeyinde anlaşılma biçimlerine ilişkin açıklamalarıyla çatışmalara engel olabilecektir. Geliştirilen yapay zeka uygulamaları diğer Müslüman ülkelerin kullanımlarına sunulabilecektir. Bu yaklaşım dinin anlaşılma biçimine olumlu katkı sunacak, ilgili kültürlerle göre uyarlamalar gibi hususlar bu minvalde düşünülebilir.

Dini akımların toplumsal etkileri de değerlendirilebilir. Akımın; ortaya çıkış sebebi, öne çıkan yönleri, diğerlerinden farkları gibi alanlarda sağladığı yaklaşımlarla açılımlar yapabilecektir. Örneğin Transhümanizm akımının ölüm, hastalık, yaşlılık gibi olgulara yaklaşımını hızlıca analiz edebilecektir. Konuyla ilgili varsa bilgi kirliliği bunu ortaya koyabilecek ve statü, yaş vb. değişkenlere göre sonuçlara ulaşabilecektir. Bu vb. akımların dine uyan ya da uymayan taraflarını hızlı bir şekilde ortaya koyabilecektir. Birey, toplum ve kurumsalı bildiği için akımın revaç bulup bulmayacağı, açmazları, nedenleri vb. birçok veriyi işleyebilecektir.

Radikal gruplar da odağa alınabilir. Konuya ilişkin çıkarımlarla, eğilimi olan birey ya da topluluklara yönelik daha farklı tedbirler geliştirilebilir. Takıntı haline getirilen dini bilgi ya da düşüncelerin farklı açılımları, tarihteki örnekleri, sonuçları üzerinden değerlendirmeler yapılabilir. Hiçbir örtük niyet olmadan yapılan bir kurguda, uygulama insanlara güven verecek ve önerilerinin yapılma olasılığını da artıracaktır. Bilgi kirliliği yaşanmayacak, çeşitli fikirlerden süzülmesi için farklılığın yaşamasına imkân oluşturacak, zihinlerin karışmasına, belirsizliğe imkân vermeyecektir. Üstelik bu tür durumlarda zaman kaybı ve tenakuzlar yaşanmayacaktır.

3.3. Tarihsel Boyut

Tarihsel perspektife sahip olacağı için vahiy dönemi, hadislerin oluşumu, kültürel aktarım gibi hususları göz önünde bulundurarak bugünün meselelerine daha farklı açılımlar getirmesi beklenebilecektir. Sorun alanlarına nereden, hangi konu temelinde yaklaşılabileceğini kurgulamaya imkân verecektir. Özellikle

kültürel olanla vahiy arasındaki ayrımı herhangi bir yaklaşıma dayanmadan, -olmayan- duygularını karıştırmadan, objektif bir biçimde ortaya koyabilecektir. Bu, dinin tarih içinde üzerinde oluşan tabakalaşmayı belirlemede ve buna uygun açılımlar yönünde katkı sunabilecektir. Kümülatif olarak bugünlere ulaşan sorunların yalınlaştırılması, sorun olarak ele alınan konuların değerlendirilmesi bakımından da tarihi bir perspektif sunabilecektir. Bu yaklaşım dinin salt geçmişte yaşanan bir kurum olmadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilecektir.

Tarihi kişiliklerin olumlu ve olumsuz özelliklerinin daha gerçekçi tasvirine imkân verebilecektir. Yazılı eserleri ya da hakkında yazılanlardan hareketle farklı özellikleri ortaya konabilecektir. Rasyonel, duygusal vb. kişilik özellikleri tanımlanabilecek, kitleler üzerindeki etkileri için önemli açılımlara kaynaklık edebilecektir. Onların mevcut durumda nasıl hareket edebileceklerine dair öngörülere bile imkân vererek, tutum ve davranışlarda çeşitliliğe imkân sağlayabilecektir.

Din konusundaki bilgi çokluğu, kirliliği ve uzlaştırılmazlığına da çözümler getirme potansiyeli taşımaktadır. Nihayetinde çoklu alanda dini bilgiyi önemine göre derecelendirebilecek, sayısallaştırdığı bu veriyi temel alabilecektir. Farklı bir ifade ile temel referansları merkeze alarak tali ya da daha tali hususları dikkate alan bir yapı kurgulayabilecektir. Sonuca varırken en mühimi referans olarak, çoklu durumları da göz önünde bulunduracaktır. Hayatın her alanında yapay zekanın devrede olacağı varsayıldığında dine ilişkin üretilen sansasyon, algı yönetimi, dezenformasyon vb. tüm olumsuzlukları tespite imkan vereceği de düşünülebilir. Bilgi ya da haberin kaynağı, geçerliliği, güvenilirliği gibi özelliklerini derecelendirebileceği için bunu kasıtlı oluşturulan olumsuzluklar için kullanabilecektir. Daha farklı ifade ile sağlam algoritması ile din konusunda aldatılma olasılığı azaltılmış olacaktır.

Bilge vicdan topluma, dini kurumlara ya da bireylere de vizyon çizebilecektir. Bireysel ya da toplumsalda hangi konulara odaklanması gerektiği, sorun alanları, geleceğin olası getirileri ve götürülerini hesaba katarak bir sonuca ulaşabilecektir. Bunun kısa vadelerde gözden geçirilerek tekrar güncellenmesi, geçmişle karşılaştırmalara giderek gelecek öngörüsünde isabet oranını artırma potansiyeli taşıyacağı düşünülebilir. İnsanlığa çoklu alanda olumlu katkılar sunabilme potansiyeli kullanılabildiğinde istisna kişilikler, marjinal kesimler, çıkar odakları gibi kişi ya da gruplar istisna tutulduğunda kitleleri etkileyebilecektir. Nihayetinde yapay zeka ve din birlikteliği -ütopya bile olsa- hayatın her alanına yeni açılımlar getirebilecek, bireysel ve toplumsal dönüşümlerle insana dair birçok şeye çözüm vadedebilecektir.

3.4. İlmî Boyut

Algoritmaların oluşturulması esnasında da yeni birçok ilerleme mümkün görünmektedir. Bu bağlamda yapay zeka, bilimsel bilgi üretiminde önemli bir rol üstlenebilecektir. Örneğin hadislerin kritik edilebilmesi, sıhhati, ayetlere uygunluğu, bugüne kadarki anlaşılma biçimleri gibi çoklu veriler kullanılarak doğrudan sonuçlara ulaşmak kolaylaşacaktır.⁴⁰ Tefsirde ayetler arasında tenakuz gibi görünen hususların yine çoklu verilerle yorumlanabilmesi yeni açılımlar sağlayacaktır. Bir ayet hakkında bugüne kadar yapılan bütün yorumları bir araya getirip; bugünü gözeterek, bütüncül dini bilgi ve bakış açısıyla tercihte ya da yeni çıkarımlarda bulunabilecektir. Fıkıhtaki hüküm çıkarma yollarından icma ve kıyas gibi uygulamalara ilişkin çok çabuk sonuçlara ulaşmak da olasıdır.⁴¹ Asistanlar arası etkileşimle genel uygulamaların, daha çok tercih alanların hükümde esas alınabilmesine olanak sağlanabilecektir. Arapçayı çok üst düzeyde bilmesi dini metinlerin açılımlarında farklı sonuçlara imkân verebilecektir. Metin ile indirildiği ya da oluşturulduğu zamanda anlaşılan ile bugün ya da kelime anlamı arasındaki

⁴⁰ Örneğin mevcutta yapay zekâ destekli teknolojiler, siyer alanında geleneksel yöntemlerin yanı sıra, metin ve veri analizi, kişilerin ve sosyal ilişkilerin incelenmesi, olayların görsel ve mekânsal olarak canlandırılması, eski metinlerin çevrilmesi ve eğitim materyallerinin oluşturulması gibi birçok yeni olanak sunarak bu alandaki çalışmaları zenginleştirmektedir. Abdulaziz Kıranşal, "Siyer Araştırmalarında Yapay Zekâ Kullanım İmkânı", *Marifetname* 12/1 (2025), 317.

⁴¹ Fikir vermesi bakımından ChatGPT-4'ün fıkıhla ilgili verdiği cevaplar için bkz. Yusuf Cınar - Ahmet Ekinci, "Yapay Zekâ Tabanlı Uygulamaların Dini Soruları Cevaplama Yetenekleri: ChatGPT ve Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvaları Bağlamında Bir Karşılaştırma", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (2025), 85-86.

farklılıklar ve nedenleri de bu kapsamda düşünülebilir. Tema özelinde sonuca varması, kişileri karşılaştırması, dönemleri mukayese edebilmesi, kırılmanın yaşandığı zamanı belirleme gibi birçok yeniliğe imkân verecektir. Bunun diğer ilimler için ayrı ayrı ele alınabilmesi de mümkün görünmektedir.

Din eğitimi açısından düşünüldüğünde çoklu veriye dayanarak örgün ya da yaygın eğitim planlanabilecektir. Güncelde ihtiyaç ve beklentiler merkeze alınacak, öğrenciyi çok yönlü tanımaya imkân verecek ve eğitim kişiselleştirilebilecektir. Zor konular olarak isimlendirilen kötülük problemi, tanrı tasavvuru, kader gibi hususlarda yeni açılımlar yapabilecektir. Etkileşimli öğretim yöntem ve teknikleri yoğunluk kazanacak, materyal kullanımı kolaylaşacak, nesnel ölçme ve değerlendirme devrede olacaktır.⁴² Eğitimin çoklu alanlardaki izleme ve değerlendirmesi ile sürekli güncelleme dinamik bir yapı oluşturacaktır.⁴³

Dinler arası karşılaştırmalara da imkân vermesi olumlu ve olumsuz teşne bir alan durumundadır. Tabiatıyla hangi dinin daha uygulanabilir olduğu, belirlenen konularda karşılaştırmalar, dinlerin ortak alanları ve farklılıkları gibi birçok veriye kaynaklık edebilecektir. Çıkan sonuçların daha doğru din kurgusunda ele alınabilmesi sorun alanlarının başında yer alacağı düşünülebilir. Dinlerin birçok hususu birbirinden aldığına, sürdürdüğüne ilişkin köken iddialarına kaynaklık etme potansiyeli taşıyabilecektir. Dindarlar ya da karşıtları için bu tür verilerin kullanışlılığı öne çıkabilecektir.

4. Senaryonun Dine Olumsuz Yansımaları

4.1. Kullanıma İlişkin İsteksizlik

Uygulamanın kullanımında ilk olmasından kaynaklı zorluklar yaşanabilecektir. Muhtemelen kişiselde kullanmak istemeyenler bulunabilecektir. Güven oluşturmaması, ihtiyaçlara karşılık verememe durumları talebi doğal olarak etkileyecektir. Diğer yandan geçiş zorlukları bakımından yeni neslin çabuk uyum sağlayabileceği ondan asgari düzeyde yararlanabileceği öngörülebilir. Yeniliğe kapalı olanların, gelenekseli ya da yöntemlerini koruyanların eleştirileri hatta karşı koyuşları olasıdır. Özellikle geleneksel yapıya uymayan görüş ve önerilerin varlığı da mümkün görünmektedir ki bu, dinin suistimal edildiği kurgusuyla işlenmeye teşnedir. Özellikle dindar bireylerin yapay zeka çağını yakalamakta zorlanacağı, Yaratıcı ile ilişkilerine yapay zekayı dahil etmek istemeyecekleri öngörülmektedir.⁴⁴

Teknoloji sayesinde kendisine çok geniş imkânlar sunulan; nefsi şımartılan, tüketimin esiri edilen, algoritmaların gözetiminde, adeta bir panoptikonda (sürekli gözetim düzeninde) yaşayan insanın varlığı söz konusu olabilecektir. Bu minvaldeki bir insanın bilge vicdana ihtiyaç duyabilmesi göreceli olabilir. Diğer yandan kendisini eleştiren bir yapıyla hayatın sürdürülebilmesi, duyarsızlaşmayı beraberinde getirebilecektir. Kendi vicdanını bile bastıran insanın sanalını daha kolay devre dışı bırakabileceği varsayılabilir. Uygulama her ne kadar bütüncül bilgisiyle bilge de olsa insanın iç dünyasını tam olarak tanımlayamayacaktır. İnsanın içinden geçenleri ya da asıl niyetini tam olarak bilemeyeceği için birçok doğru veri kullanmasına karşın istendik sonuçlara ulaşamayabilecektir. İçselleştirmeden yapma, niyeti de etkileyebilecektir. Şöyle ki birey sırf yararını düşünüyor saikiyle, önerileri üstünkörü yapıp geçmek isteyebilecektir. Samimiyetin olmaması ise yapılanın ibadet, sevap gibi birçok yönünü olumsuz etkileyecektir. Farklı bir ifade ile robotsal tepki olarak yapılp edilenlerin dinin istediği bir tutum ve davranış olmadığı gözden kaçırılabilir. Diğer yandan asistanın sadece öneriler sunması fakat rol model oluşturmaması bir açmaz durumundadır. Önerdiklerinin hepsi teoride kalacak, bilinenler yaşanmadığı ve uygulamalı örnekler oluşturulmadığı için etki düzeyi düşük olabilecektir.

⁴² Aslıhan Atik, "Din Eğitiminde Yapay Zekâ Destekli Godly Play Yaklaşımı: Hz. Yusuf Örneği", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14/3 (2025), 942-943.

⁴³ Alternatif yararları için bkz. Faik Tanrıku - Abdülhalim İnam, "Yapay Zekâ ve Din Eğitimi: Küresel Uygulamalar, Etik Tartışmalar ve Teorik Yansımalar", *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 20 (2025), 156-158.

⁴⁴ Yeliz Akkaya Türköl, "Yetişkinlerin Dini Tutumlarının ve Yapay Zekâya Yönelik Kaygılarının Alt Faktörleri Aralarındaki Etkileşim", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2025), 306.

4.2. Dinin Araçsallaştırılması

Kişisel arzuların öne çıkarıldığı, kapitalizmin hedeflerinin öncelendiği algoritmalarla asistanlar geliştirilmesi mümkün görünmektedir. Muhtemelen bu tür asistanlar, etik konuları ele alabilse de kendini sınırlayacak hiçbir dini hükme yer vermeyeceği veya yer verdirtmeyeceği kestirilebilir. Bunun farklı senaryoları varsayılabilir. Şöyle ki kapitalist sistemin sürdürülebilirliği algoritmanın olmazsa olmazlarından biri olarak inşa edilecektir. Bununla çelişen etik ilkeler bile gündeme getirilmeyebilecektir. Farklı bir yaklaşımla dinin daha rasyonalize edilerek süreç için kullanılabilirliği de ihtimallerden bir ihtimaldir.

Kişisel asistanların varlığı dini kurumları, dini otoriteyi işlevsiz kılma potansiyeli taşımaktadır.⁴⁵ Genişletildiğinde din görevlilerini, dini danışmanları vb. ilgili tüm meslekleri atıl bırakabileceği düşünülebilir. Bu alanda da işsizliğin ya da farklılaşan istihdam alanlarının oluşmasından söz etmek gerekecektir. Dini kurumların var olmaması din üzerindeki devlet kontrolünü sekteye uğratan avantaj ve dezavantajlar barındıran bir yapıya evrilebilir. Genel politikanın aksine din, farklı teknoloji şirketlerince, ulusal ya da uluslararası güç odaklarınca kullanılmak istenecektir. Suistimali ise büyük kargaşaya neden olabilecek, asistanı anlamsız kılacak özellikler ihtiva edecektir. Diğer yandan birey, aile, cemaat, devlet, uluslararası birlik gibi değişkenlerin dine ilişkin yönlendirmelere nüfuz etmek isteyeceğinden hareket edilebilir. Örneğin devletler, din ile ülkenin birlik ve beraberliğini önceleyen yaklaşımların algoritmada olmasını sağlayacak, dini gruplar bu alana müdahil olmak isteyecek muhtemelen birey yine başkalarının tercihlerine mahkûm kalabilecektir. Din, bireysel ya da toplumsal algıda değişkenlikler arz etse de bunlar üzerinde farklı kurumların etkileri söz konusu olacaktır. Etki edilememe durumunda ise uygulama en düşük ihtimalle kötülenecektir. Hâkim paradigmaların baskınlığı dini görece geride bırakmaya, değersizleştirmeye kaynaklık edebilecektir. Bütünün içinde dinin yeri oldukça küçültülecek ya da din, tamamıyla devreden çıkarılmak istenecektir. Dinin nesneleştirilebileceği de bu bağlamda düşünülebilir.

4.3. Büyük Veri ve Tek Tipleştirme

Yapay zekanın büyük veri ya da seçilmiş büyük veri ya da daraltılmış büyük veri vb. durumlarda farklı sonuçlara ulaşacağı kestirilebilir. Tüm veriden hareket edildiğinde dine dair üretilenlerin tamamının doğruluğunu kabul etmek, istendik sonuçlara ulaştırmayacaktır. Bu yaklaşım tahmin edilebilir, ortalama çıktılara kaynaklık edebilecektir. Daraltılmış büyük veri kurgusunda İslam dininin özelde ele alınması da görece yeterli olmayabilecektir. Dini grupların bakış açılarının buraya transferi gündeme gelecektir. Diğer yandan algoritmada yapılan küçük değişiklikler, kişisel tercihler vb. müdahaleler ile sınırsız yorum ortaya çıkabilecektir.

Büyük veriden hareketle bazı konularda dine ya da dini bakışa imkân vermeyen bir yargıya ulaşılması da mümkün görünmektedir. Mevcut bilgi, tarihsel tecrübe, algoritma ilkeleri vb. düşünüldüğünde örneğin kadın konusunun tamamıyla dinin dışında bir kurguyla ele alınması söz konusu olabilecektir. Din bu konuda şu hususları ortaya koymuştur gibi bütünün içinde değersizleştirme yoluna gidilebilecektir. Tek tipleştirmeye de kaynaklık edebilecektir. Dini grupların tek tip mürit arzuları burada devreye girebilecektir. İnsanlardaki farklılıklar dini grubun içinde tamamıyla silinmek istenebilecektir. Farklılıkları merkeze alan bir yaklaşımla hareket ettiğinde ise bugün bile sorun olarak gösterilen bireyselleştirilmiş din anlayışı ve bunun olası olumsuz sonuçları hat safhaya çıkacaktır. Dinin toplumsal ve kurumsala ilişkin boyutları tamamıyla ihmal edilebilecektir. Din, kişilere münhasır bir yapı hüviyetine evrilebilecektir.

Duyguları anlayabilmesi hayati konulardan biri durumundadır. Bu gerçekleşmediği takdirde dinin sadece rasyonel, bilgiye konu olan kısmıyla ilgili çıkarımlarda bulunacaktır. Bu, bütüncüllükten uzak bir yaklaşım olarak revaç bulmayabilecektir. Aşırı rasyonelleştirme dinin muhtemel ki duygulara hitap eden

⁴⁵ Bu görüşün hilafına dini liderlerin gücü ile teknolojik gelişmelerin etkisi arasındaki ilişki, liderlerin rollerinin bu teknolojilerle hem pekiştirilebileceği hem de zedelenebileceği yönündedir. Tanrıkulu - İnam, "Yapay Zekâ ve Din Eğitimi: Küresel Uygulamalar, Etik Tartışmalar ve Teorik Yansımalar", 157.

boyutunu örtecektir. Dini; neşe, ümit, sevgi vb. tüm duygulardan soyutlar biçimde algılaması ve bu şekilde öneri geliştirmesi, dinin harekete geçiren yapısına engel olabilecektir. Algoritmasında buna izin verilmeme ihtimaline karşın bugünün değerler dizisinin yapay zekaca markaja alınabilmesi mümkün görünmektedir. Mevcut algı, tutum ve davranışların hâkimiyeti yapay zeka ile sürdürülebilir kılınmak istenecektir.

4.4. Din Karşıtlığı

Din karşıtları bu sistemler üzerinden daha rahat hareket edebileceklerdir. Dinin kendi içindeki hükümlerinden hareketle açmazları olduğu, zamana uymadığı gibi işlenmiş, makulleştirilmiş ve genel kabul görebilecek itirazların varlığı söz konusu olabilecektir. Dinler arasındaki karşılaştırmalarda tarihten örneklerle tutarsızlıkların, insan müdahalelerinin, nesiller arasındaki din anlayışındaki değişimlerin öne çıkarılabileceği de düşünülebilir. Tanrıya başkaldırının dün olduğu gibi bugün devam ettirildiği ve yarına taşınarak daha sistematize edileceği de değerlendirilebilir. Örneğin Transhümanizm örneğinde şayet belli ilerlemeler kaydedilebilirse, insanın kendi evrimini kendisinin şekillendireceği kanaati baskınlık kazanabilir. Ölümsüzlüğe yaklaşıldığı manipülasyonunda, dinlerin vadettiği sonraki hayatın olmadığı, dinlerin yapay zeka öncesi insan kurguları olduğu gibi farklı sonuçlara ulaşmak istenebilecektir.⁴⁶ Algoritmalar, veriler üzerinden çalıştığı için Dataizm örneğindeki gibi veri kutsallaştırılabilir. İnsana hizmet için geliştirilen teknolojinin tapınmaya kaynak olarak kullanımı uzak bir ihtimal değildir.⁴⁷ Bilginin artması karanlık bölgelerin aydınlanması, dine ayrılan alanın daraltılması ve ona yaşama imkânının verilmeyeceği gibi sonuçları ile de ele alınabilir. Muhtemelen gelecekte yapay zeka ile geliştirilecek dini akımlar olabilecektir. Tarihteki birçok örnekte olduğu gibi senkretik yaklaşımla insanın nefsanî, rasyonel, duygusal, tepkisel vb. yönlerini kullanarak alternatif din, inanç ve felsefeler kurgulayabilecektir. İnsanın görece arzu, istek ve zaafalarını bilmesi ona böyle bir imkânı verebilecektir. Din karşıtlığına da görece zemin oluşturabilecektir. Doğrudan dini karşıya almadan bugünün değerler dizisini esas alarak, dinin argümanları ile çelişenleri öne çıkararak bunları kutsama potansiyeli taşıyabilecektir. Bu bağlamda dinin asli konularını geleneğin oluşturduğu değişken yapılar gibi sunabilmesi sahip olduğu geniş tarihsel perspektiften dolayı olası görünmektedir. Dinin geri kaldığı yaklaşımına kaynaklık edebilecek argümanlara da imkan verebilecektir.

5. Genel Olumsuzluk Yansımaları

Tabiattan uzaklaşılması insanın parçası olduğu çevreden kopması anlamına gelmektedir. Tabiattan kopuş, onun insana verdiği huzur, rahatlama, coşku, aidiyet gibi çoklu alanda kaybedişlere sebep olacaktır. İnsan bir yönüyle parçası olduğu bütünü göremeyecektir. Bütünden kopmak; tarih, coğrafya, biyoloji, psikoloji ve din gibi insani bütünlüğü unutturarak onu robota indirgeyecektir. Kentleşmenin getirdiği olumsuzluklara ilave olarak bu doğallıktan kopuş, insanı daha çok sanalda yaşamaya kanalize edeceğe benzemektedir. Günümüzde bile psikososyal yapının bozulmaya başladığı düşünüldüğünde geleceğin; yalnızlık, bencillik, narsisizm vb. birçok gelişmeye teşne olduğu ileri sürülebilir. Sanalın dolayısıyla yoğun teknolojinin içindeki hayat, insanı robotlaştıran bir yapıya evrilecektir.⁴⁸

İnsanın yeme, içme, uyuma gibi temel ihtiyaçlarının dışındaki tüm işlerini teknoloji aracılığıyla yürütebilmesi, bireysel ve toplumsal alanda büyük değişimlere teşne görünmektedir.⁴⁹ Sosyalliğin zayıfladığı bu dönemde bile bedensel ve özellikle ruhsal rahatsızlıkların artış gösterdiği gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur. İnsan etkileşimini azaltmak insanlığı kaybetmekle eş görülse yeridir.⁵⁰ Bu tür asistanların varlığı etkileşimi azaltmada rol oynayacaktır. Robotlarla işbirliği yapan,

⁴⁶ Ali Kemal Acar, "Ölümsüzlük İsteğinden Teknoloji ile Ölümsüzlüğe Haddi Zorlamak: Transhümanizm", *İslam Dünyasında Kültür ve Teknolojinin İmkân ve Sınırlılıkları 1*, ed. Doğan Fırıncı vd. (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2025), 114-116.

⁴⁷ Karşı, *Yapay Zeka ve Din*, 188.

⁴⁸ Ferhat Coşkun - Adife Ahsen Çetin, "Yapay Zeka Bağlamında İnsan Dönüşümü: Transhümanizm", *Ufuk Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Yapay Zekâ ve Sosyal Bilimler Tam Metinler Kitabı*, ed. Fulya Korkmaz (Ankara: Ufuk Üniversitesi Yayınları, 2023), 121; Bal - Sarıkaya, "Kelami Açından İnsan Fıtratı ve Bilinci Bağlamında Yapay Zekâ ve Transhümanizm", 416-417.

⁴⁹ Coşkun, "Sinemanın Denetimsiz Teknolojiyle Sınırı: Yapay Zekânın Film Endüstrisine Etkisi", 43.

⁵⁰ Ali Murat Kırık - Mehmet Akif Memmi, "İnternetin Geleceği Metaverse Teknolojisine Türkiye Perspektifinden Bakış", *Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar* 6/22 (2022), 164.

onunla çalışan, ilerleyen süreçte muhtemelen onsuz var olamayacak bir varlık olarak insan, robottan da farklılık arz etmeyecektir. İnsan merkezci bir yaklaşımdan makine merkezci bir yapıya evrildiğinde ise bugünün teknoloji bağımlılığı ile artış gösteren depresyon, yalnızlık, gerçek yaşamla bağlantının kopması, şiddet ve yalana meyil, saldırganlık, zihinsel bozukluklar gibi neticeleri de olabilecektir.⁵¹ Bugün sanal ve gerçek arasında geçişlerde yaşanabilen sorunlar sanalın ağırlık kazanmasıyla muhtemelen gelecekte gerçeklikten kopma isteğini beraberinde getirecektir. Gerçeklik yaşanması, değiştirilmesi, zorlukları ile dışlanan bir yapıya evrilebilecektir. Sanal ise gerçekliğe göre daha istendik kurgulanabilen, olduğundan çok olması gerekene göre şekillendirilen, istendiğinde değiştirilebilen gibi özellikleri ile merkezde yer alacaktır.

Teknolojik imkânlarla rağmen nihai uygulayıcı insan olduğu için çok büyük değişime rağmen tüm kurgu insan engeline takılma riski taşımaktadır. Bilgi, görgü eksiliği giderilebilse bile insanın uygulamak istemeyişini aşmak zor görünmektedir. Yoğun teknolojik ortam, doğal olarak karşıtlarını da oluşturacaktır. Teknolojinin minimuma indirildiği, doğalın öne çıkarıldığı akımların var olacağı kestirilebilir. Hatta teknoloji karşıya alınarak o günün bütün kötülüklerinin temel nedeni olarak görme gibi indirgemeci yaklaşımların ortaya çıkması muhtemeldir.

Gösteri toplumunun daha da ilerleyeceği bir zaman diliminde olumsuzlukların daha kolay ve hızlı yapılması, yaygınlaşması, engel olunamazlığı da devreye girecektir. Ya da cinsiyet, özgürlük, eşitlik gibi kavramlara ilişkin aykırı yorumlamalar daha farklı sonuçları beraberinde getirebilecektir.⁵² Bu tür yapay zeka uygulamalarından gösteriye yönelik destek alınmak istenecek, algıya indirgenen hayat daha da gerçeklikten kopabilecektir. Gözetim toplumunun farklı bir gerçekleşmesi de söz konusu olacaktır.⁵³ Panoptikonda (sürekli gözetim düzeninde) yaşandığı hissi uyandıracaktır. Her şey algoritmanın süzgecinden geçtikten sonra insanlara ulaşacaktır. Bilginin insanlıktan çıkarılması yani algoritmayla işlenmesi burada yapaylığa kaynaklık edecektir. Ne kadar insan gibi düşünse de bilinç eksikliği, bir şeyleri sürekli eksik bırakacaktır.⁵⁴ Dolayısıyla insanın ürettiği bilgi ile farklılık arz edecektir. Hazır bilgi, yapılandırılmış bilgi insanları; zihinlerini yormadan, emek çekmeden elde edildiği için kolaycılığa itecektir. Bu durum, teknolojiye olan bağımlılığın artışına kaynaklık etme potansiyeli taşımaktadır.⁵⁵ İnsanlar; bilgi, tecrübe, çıkarım vb. uğraşılarda yer almadıkları için bu melekeleri körelebilecektir.⁵⁶ Bilginin içselleştirilmesi de uygulamada çok mümkün görünmemektedir. Hazır alındığı için aidiyet hissi uyandırmayabilecek dolayısıyla uygulamaya yönelik isteksizliğe kaynaklık edebilecektir.⁵⁷ Alışkanlıktan dolayı insan kendini yalnız hissedebilecektir. Böyle bir yapının varlığı insanın hürriyetine yapılan bir müdahale görünümü de arz etmiyor değildir. Yapı, otonom bir varlık olarak insanın kendi tercihlerini yapmasına engel olabileme ihtimali taşımaktadır.⁵⁸ İnsan kendi iç dünyasında tenakuzlar yaşayabilecektir. Sürekli telkin olmasa bile belli bir süreden sonra insanın bilge vicdanın sesini duymak istememesi uzak bir ihtimal değildir. Yeni olması ile birlikte dikkat çekebilecek zaman içinde güncellense bile zihin ve gönülde eskitilebilecektir. Ne de olsa her şey tüketim nesnesidir, yapay zeka da sadece bunlardan biri olmak durumundadır.

⁵¹ Vefa Taşdelen, "Dijital Çağda Çocuk ve Felsefe", *Eğitimde Yeni Sorunlar ve Cevaplar*, ed. Halil İbrahim Özok (Ankara: Palme Yayınevi, 2022), 23.

⁵² Bal - Sarıkaya, "Kelami Açından İnsan Fıtratı ve Bilinci Bağlamında Yapay Zekâ ve Transhümanizm", 417.

⁵³ Akboğa, "Süper Akıllı Toplum: Fütürizm ve Dijital Kültür", 1858.

⁵⁴ Bal - Sarıkaya, "Kelami Açından İnsan Fıtratı ve Bilinci Bağlamında Yapay Zekâ ve Transhümanizm", 417.

⁵⁵ Tarık Talan - Veli Batdı, "Öğretmen Adaylarının Web 2.0 Araçlarını Eğitimde Kullanma Yeterliliklerine İlişkin Görüşlerinin Rasch Ölçme Modeli ve Maxqda ile Analizi", *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi* 11/21 (2022), 79-80.

⁵⁶ Meltem Toksoy Çağal - Yahya Mustafa Keskin, "Yapay Zekâ ve Robot Teknolojisine Yönelik Risk Algısı Üzerine Nitel Bir Çalışma", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 40/2 (2023), 594.

⁵⁷ İsmail Erol - Semih Çayak, "Küresel Dünyada Modernleşme Eğilimi Olarak Eğitimin Dijitalleşmesi", *Journal of History School* 62 (2023), 372.

⁵⁸ Fikri Gül - Birol Soysal, "İktidar ve İdeoloji Bağlamında Distopyalarda Eğitimin Fonksiyonu: George Orwell'in 1984 Örneği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/4 (2020), 2778.

Onsuz olmaz yaklaşımıyla bağımlılık oluşturulacaktır.⁵⁹ Bağımlılık, kar maksimizasyonu için teknoloji başta olmak üzere farklı araçlarla sürekli beslenecektir. Dolayısıyla tüm kurumların araçsallaştırılması, kullanıma uygun bir yapıda ele alınması söz konusu olabilecektir. Böylesine etki gücü olan bir yapının birçok taliplisi olacaktır. Ulus üstü güçlerden, devletlere, siyasal örgütlere, ticari şirketlere kadar bu alanda varlık göstermenin zorunluluğu fark edildiği için kıyasıya bir mücadele yürütülecektir.

Değişen hayat şartlarında algoritmanın tanımlayamadığı durumların yaşanması da olasıdır. Bunun sürekli güncelleme ile görece aşılabilmesi mümkün görünse bile aşılamadığı durumlar her zaman için olabilecektir. Yapay zekanın mevcut dini bilgiyi kullanarak çığır açıcı sonuçlara ulaşma olasılığı da düşük görünmektedir. Bu biraz insanın ürettiği bilgiye güven gibi görünebilir. Dinin nihai gayesinin bilinmesi, çağlar boyunca yaşanması ve yorumlanması, neler yapılması gerektiğinin farkındalığı gibi durumlar dikkate alındığında yapılabilecek şeyler önemli olsa bile yokluğu yokluk getirmeyecektir. Burada dini alana yeni bir soluk, heyecan, meşgale getirebileceğini kabul etmek de gerekecektir. Diğer yandan bütün bilgiyi kullandığında dinin alternatifi olarak yapılandırılmış ya da ilişkisiz bilgiler yer edinecek, dinin aleyhine gelişmelere imkân oluşturabilecektir. Farklı bir ifade ile ideal ile kurgulanan, gerçek hayatta sınırlı istendik sonuçlara götürmeyebilecektir. Böyle bir durumda büyük bir kayıp yaşanmayacağı varsayılabilir de teknoloji ile olan entegrasyon önemini kaybetmeyecektir. Sanalda dinin yaşaması da insanların bunu kabul etmeleri ile mümkün görünmektedir. Kabul görmemesi birçok olumsuzluğu barındırabilecektir. Bütünde yapay zekanın insanlığı nereye götüreceği muamması, dini alan için de geçerli görünmektedir. Çok ileri iddialar olsa da distopyada yer alan insana alternatif oluşturma ya da onun yerini alma olasılıkları da burada sadece hatırlatmakla yetinilmelidir.⁶⁰

6. Sonuç

Yapay zeka hayatın bütününe etkileyecekse, farklı alanlardaki değişimin bugünden ele alınması gerekmektedir. Çalışmada bu teknolojinin, din alanındaki olumlu ya da olumsuz gelişme olasılıkları üzerinden senaryosu oluşturulmuştur. Yapay zekanın birey, toplum ve kurumlar üzerinden dini etkileyeceği varsayılmıştır. Senaryoda diğer iki alan da dikkate alınmakla birlikte bireysel alana ağırlık verilmiştir. Bu tasvirde yapay zeka; kişiselliği önemseyen, duygulara hassas, yol gösteren, vicdanı destekleyip nefse muhalefet eden, dini doğruları telkin eden bir uygulamadır. Tarih, kültür, toplum ve birey gibi değişkenleri bir bütün olarak bilmesi ve bu bakış açısıyla dini bilgiyi ele alması, bilgeliği ile ilişkilendirilmiştir. Bu iki kavram birleştirilmiş, aslından farkını vurgulamak için “sanal” ifadesi ilave edilerek, “sanal bilge vicdan” kavramsallaştırması oluşturulmuştur. Tasvirde ilk olarak temel ilkeler belirlenmeye çalışılmıştır. Bunlar, algoritmanın inşasının ilkeleri olarak belirlenmiştir. Sonrasında yapay zekanın dine ilişkin olumlu katkı sunacağı öngörülen alanlar değerlendirilmiştir. Olumsuzluklar içerdiği görmezden gelinmemiş, hem dine hem insana ilişkin olası menfi yönleri tespiti çalışılmıştır. Bireysel asistanın varlığı önemli gelişmelere teşne bir alan görünümündedir. Geniş bir perspektif ve oldukça fazla veriyle bireyi destekleyen bir yapının varlığı söz konusudur. İnsana göre sınırsız denilebilecek oranda bilgiye sahip olma, belli algoritmaya göre bunu işleyebilme, tarihsel perspektife sahiplik, dinler, çağlar, kültürler arası karşılaştırma yapabilme gibi özellikleri ile ayrıcalıklı bir yer edineceğe benzetilmektedir.

Yapay zekanın; evren ve insan ile uyumlu; huzurlu bir bireysel ve toplumsal hayat hedefinde ve küresel boyutta iyi, doğru ve güzelin idealinde kurgulanması gerekmektedir. Uygulama ticarete konu edilmemelidir. Onunla bir hayat yaşamak, muhtemel önerilere sürekli muhatap olma kabulünü gerektirecektir. Algoritmanın oluşturulmasında geniş perspektifte; insanı, toplumu, dini ve bu teknolojiyi bilen yetkin şahıslara ihtiyaç olacaktır. Sistemin kurulması, ihtiyaçlara karşılık verebilmesi, dinin yanında psikoloji, sosyoloji ve felsefe gibi çoklu alanda çalışmayı gerekli kılacaktır. Sadece rasyonaliteyi değil duyguları da işin içine katabilmelidir. Asistandan kişiye özel öneriler geliştirmesi beklenmektedir. Kişiselleştirme için farklı yetenek ve duyuşa sahip insanların varlığını dikkate almak durumundadır. Birey, toplum ve kurumsalda geliştireceği önerilerde eşgüdüm aranacaktır. Kullanacağı verinin

⁵⁹ Fatma Şengül, “Does Imitation Preserve the Original?: Exploring Spiritual Intelligence in the Interplay between Human and Artificial Intelligence”, *Spiritual Psychology and Counseling*, 10/1 (2025), 101-125, 118.

⁶⁰ Derya Nacaroglu - Sabri Savcı, “Yapay Zekânın Medyada Sunumu ve Yükselişi: Olanaklar, Sınırlar ve Tehlikeler”, *Yeni Medya Dergisi* 15 (2023), 147-148.

belirlenmesi, veri değeri açısından derecelendirilmesi gibi çoklu işlemlere gereksinim duyulacaktır. Mahrem bilgilere sahip olması, bu bilgilerin çok sıkı korunmasını gerektirecektir. Uygulama değişime ayak uydurabilmek için sürekli güncellenecektir. İlahi olduğu için üzerinde rahat hareket kabiliyeti olmayan bir kurum ile ilgili sonuçlara ulaşmak farklı yaklaşımları gerektirecektir. Örneğin dinin sabitelerinin dokunulmazlığı, insanın kararlarını kendisinin alması anlamıyla otonomluk temel parametrelerden olmalıdır.

Dine olumlu yansımada yapay zeka, manevi bir rehber hüviyetine bürünebilecektir. Bireyselleştirilmiş öneriler geliştirebilmesi kabul oranını artıracaktır. Kullanıcısını izlemesi ve değerlendirebilmesi, onu teşvik etmesi ya da eleştirebilmesi gibi sıra dışı özellikleriyle insana sürekli rehberlik edebilecektir. Bireysel zafiyetler, grup taassubu gibi uygulamaya engel hususları çabucak tespit edebilecektir. Tereddüt yaşanan durumlara çözümler üretecek, insan psikolojisini gözettiği için kullanıcıya büyük bir moral güç olacaktır. Ölüm yaşını hesaplayabilecek, bunu makul düzeyde hatırlatıp mevcut verileri ile sanal bir amel defteri oluşturabilecektir. Bu yönüyle ölmeden önce kişiyi hesaba çekebileceği ileri sürülebilir. Geniş bir bilgi havuzundan bilgi taşıması ve bunları farklı bileşenlerle değerlendirerek sonuca ulaşması çıktısının değerini artıracaktır. Önemliden önemsiz sayısız derecelendirmeye gittiği bilgi -kirliliğinin- içinden hızlıca sonuçlara ulaşabilecektir. Dün ya da bugün varlık gösteren din, inanç ve felsefi akımları tanımlayabilecek, aralarında çoklu değerlendirmelere gidebilecektir. Dine ilişkin üretilen tüm dezenformasyonu tespit edebilecektir. Acelecilik, tarafgirlik gibi insani zaafalarının olmayışı, kararında isabeti artıracaktır. Dünden bugüne dini konularda miras alınan sorunların çözümünde farklı yöntemlerle sonuçlara ulaşabilecektir. Birey, toplum ve kurumsal bilmesi birey ve topluma uygunluk ilkesini beraberinde getirecektir. Bu üçlü yapı için geçmiş ve bugünü tanımlama yanında geleceğe dair dini vizyon çizme işlevi üstlenebilecektir. Dini kurum ve gruplara danışmanlık etmesi de düşünülebilir. Toplumsalda izleme ve değerlendirme yapabilecek, sorun alanlarını belirleyebilecek ve öneriler geliştirebilecektir. Tarihi kişiliklerin daha gerçekçi tasvirlerine imkân verebilecektir. İslami ilimlerin gelişmesinde çoklu katkılar sunabilecektir. Örneğin dinler arası karşılaştırmalara imkân verebilecektir. Din eğitiminde zor sorular başta olmak üzere birçok soruna alternatif çözümler üretebilecektir. Bireysel asistan senaryosu tabiatıyla din eğitiminin kapsamına yenilik sunma potansiyeli de taşımaktadır. Genel olarak örgün ve yaygın din eğitimi başlıklarına “bireysel din eğitimi”, “teknolojik din eğitimi” veya “yapay zeka destekli din eğitimi” gibi alternatif başlıklarda bir alanın eklenmesi söz konusu olmaktadır. Nihayetinde yapay zeka ve din birlikteliği -ütopya bile olsa- yeni açılımlar getirebilecek, bireysel ve toplumsal dönüşümlerle insana dair birçok soruna çözüm vadedebilecektir.

Dine olumsuz yansımada yapay zeka ile ilgili olarak uygulamanın ilk olmasından kaynaklı uyum sorunları yaşanabilecektir. Yeniliğe kapalı olmak ya da geleneksel yaklaşımı korumak karşı koyuşu beraberinde getirebilecektir. Birey açısından hazır dini bilginin, içselleştirilmediği için etki düzeyi düşük olabilecektir. Duygulara hitap edememesi durumunda, din salt rasyonaliteye indirgenecektir. İnsana bütüncül yaklaşım da kaçırılacaktır. Bilge bile olsa insanın iç dünyasını, bilinç nedeniyle tam olarak tanımlayamayacaktır. Bu durum, çıktılarının geçerlik ve güvenilirliğini azaltacaktır. Dini konularda yapay zekanın tek tipleşmeye götürme olasılığı uzak görünmemektedir. Bireyselleştirilmişliğin baskın olması durumunda ise din, kişilere münhasır bir yapıda ele alınacaktır. Dini kurumları, dini otoriteyi ya da görevlilerini işlevsiz kılma potansiyeli de taşımaktadır. Bu alanda işsizliğe ya da farklı istihdam dönüşümlerine sebep olabilecektir. Yapay zekanın mevcut düzeni derinleştirmek için kullanılma olasılığı yüksektir. Bu yönüyle dinin araçsallaştırılması muhtemeldir. Din; teknoloji şirketlerince, ulusal ya da uluslararası güç odaklarınca kullanılmak istenecektir. Veri seçkisinden ya da çoklu veriden besleneceği için din değersizleştirilebilecek, geri kalmışlığı da iddia edilebilecektir. Din karşıtlarının bu teknolojilerden yararlanması uzak bir ihtimal değildir. Diğer yandan yapay zeka ile geliştirilen din, inanç ve felsefeler de olasılıklardan bir diğeridir.

Yapay zekanın genel olumsuzluk yansımaları çeşitlilik arz etmektedir. Tabiatı ve insandan uzaklaşma insaniliği kaybedişe neden olacaktır. Gerçekliğin zıddı olarak sanalın revaç bulması ve aralarında dengenin korunamaması; bedensel, ruhsal, bireysel ve toplumsal sorunlara kaynaklık edecektir.

Teknoloji bağımlılığı en önemli sorunlardan biri olarak öne çıkacaktır. Bu minvalde insanın robotlaşması da kaçınılmazdır. İnsan hürriyetine müdahale eden bir yapı olarak değerlendirilmesi de mümkün görünmektedir. Değişimin hızlanmasıyla algoritmanın tanımlayamadığı durumlar olabilecektir. Boşluklar, olumsuzlukların daha kolay ve hızlı yaygınlaşmasına zemin oluşturacaktır. Algoritmadan geçtikten sonra insana ulaştığı için çıktılar, yapaylık duygusu uyandırabilecektir. Nihayetinde din; temel düzeyde anlaşılan, nesiller boyu yaşanan, diğer kurumlarla etkileşen yapısı ile bilinmezlik içermediğinden bu alanda çığır açıcı sonuçlara ulaşma olasılığı da düşüktür. Kullanmak istemediğinde tüm kurgu insan engeline takılma olasılığı taşımaktadır. Teknoloji bir yaşam felsefesiyle beraber gelecektir. Yapay zekanın kapitale tahvili öncelikli bir amaç olarak yerini alacaktır. Diğer yandan ideal kurgu ile gerçeklik arasında büyük farklılıklar olması da muhtemeldir.

Yapay zekanın getirilerini kısa vadede abartmayan, uzun vadede küçümsemeyen bir yaklaşım makul durmaktadır. Bu yaklaşım din ve yapay zeka etkileşimi için de geçerli görünmektedir. Din ve teknoloji etkileşiminde olumlu ya da olumsuz tüm olasılıklar fazlaca tartışılacak, istensin ya da istenmesin teknoloji, dinin alanına müdahil olacaktır. Bu müdahalenin kaçınılmazlığı bir vakıa iken bunun olumsuzluk üzerinden gelişeceği sadece bir öngörüdür. Nihayetinde distopik yaklaşımların yaygınlığına rağmen yapay zekanın “iyiliğe güç çarpanı” olma potansiyelinden hareket etmek gerekmektedir. Burada da dine yansıma senaryosundaki yapay zeka için olumlu ağırlıklı, olumsuz ihtimalleri görmezden gelmeyen bir yaklaşım öne çıkarılmıştır. Hayatın bütününde görülen fırsat ve tehdit ikiliği bu alanda yerini alacaktır. Geleceğe hazırlanmak olasılıkların değerlendirilmesiyle irtibatlı görünmektedir. Dinden her durumda anlam üretilme potansiyeline karşın teknoloji her şeyi değiştirme istidadında ise buna ilişkin senaryolara ihtiyaç duyulacaktır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Acar, Ali Kemal. “Algılarla Oluşturulan Bir Gelecek Tahayyülünde Yapay Zekaya İlişkin İddiaları Değerlendirmek”. *Güncel Dini Meseleler ve Çözüm Önerileri*. ed. Mehmet Dirik vd. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2024, 173-196.
- Acar, Ali Kemal. “Din ve Teknoloji Etkileşiminde Yapay Zeka ve Transhümanizm’e Yaklaşımlar”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2023), 380-406. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1267034>
- Acar, Ali Kemal. “Ölümsüzlük İsteğinden Teknoloji ile Ölümsüzlüğe Haddi Zorlamak: Transhümanizm”. *İslam Dünyasında Kültür ve Teknolojinin İmkan ve Sınırlılıkları* 1. ed. Doğan Fırınacı vd. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2025, 95-120.
- Akboğa, İbrahim. “Süper Akıllı Toplum: Fütürizm ve Dijital Kültür”. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 7 (2021), 1835-1864. <https://doi.org/10.47994/usbad.1001270>
- Arslan, Kübra. “Teknolojik Dönüşümler ve Yeni Çağ Dinsellikleri”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12 (2024), 71-100. <https://doi.org/10.54557/karataysad.1448758>
- Atik, Aslıhan. “Din Eğitiminde Yapay Zekâ Destekli Godly Play Yaklaşımı: Hz. Yusuf Örneği”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14/3 (2025), 933-945. <https://doi.org/10.33206/mjss.1715377>
- Aykıt, Müzeyyen Asiye. “İslam Felsefesi Alanında Yapay Zekâ Modellerinin Değerlendirilmesi: Chatgpt-Google Bard”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 92-116. <https://doi.org/10.33415/daad.1588280>

- Bal, Samet Yahya - Sarıkaya, Berat. "Kelami Açından İnsan Fıtratı ve Bilinci Bağlamında Yapay Zekâ ve Transhümanizm". *Mavi Atlas* 10/2 (2022), 404-418. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.1119290>
- Başaran, Barış. "Sekülerleşme Teorileri Merceğinden Gelir Eşitsizliği ve Toplumsal Statü". *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2022), 129-142. <https://doi.org/10.52122/nisantasisbd.1105710>
- Coşkun, Ayça. "Sinemanın Denetimsiz Teknolojiyle Sınırı: Yapay Zekânın Film Endüstrisine Etkisi". *Türkiye Film Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2023), 32-47. <https://doi.org/10.59280/film.1284277>
- Çağal, Meltem Toksoy - Keskin, Yahya Mustafa. "Yapay Zekâ ve Robot Teknolojisine Yönelik Risk Algısı Üzerine Nitel Bir Çalışma". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 40/2 (2023), 577-598. <https://doi.org/10.32600/huefd.1176896>
- Çınar, Yusuf - Ekinci, Ahmet. "Yapay Zekâ Tabanlı Uygulamaların Dini Soruları Cevaplama Yetenekleri: ChatGPT ve Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvaları Bağlamında Bir Karşılaştırma". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (2025), 62-97. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.1568536>
- Çokoğullar, Emel. "Post-Sekülerizm Tartışmaları: Yeni Olan Ne?". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2022), 43-66. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.1003641>
- Çoşkun, Ferhat - Çetin, Adife Ahsen. "Yapay Zeka Bağlamında İnsan Dönüşümü: Transhümanizm". *Ufuk Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Yapay Zekâ ve Sosyal Bilimler Tam Metinler Kitabı*. ed. Fulya Korkmaz. Ankara: Ufuk Üniversitesi Yayınları, 2023, 118-121.
- Demir, Zafer. "Dijital Dünyada Yabancılaşma ve Din". *Dijitalleşme ve Din: Teorik Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri*. ed. İhsan Çapcıoğlu - Fatma Çapcıoğlu. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2022, 1-23.
- Dereli, Mustafa Derviş. "Kurgu ile Ütopya Arasında: Habermas'ın Dine Yaklaşımında Değişim ve Post-Seküler Toplum Projesi". *Bilimname* 47 (2022), 303-342. <https://doi.org/10.28949/bilimname.1079329>
- Er, Harun - Turan, Saim - Kaymakçı, Selahattin. "Toplum 5.0 Sürecinin Gelişimi ve Eğitime Etkisinin Değerlendirilmesi". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39 (2021), 27-66. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.993699>
- Ergün, Ragıp. "Batı Düşüncesinde Kaderin Üç Hali: Teo-Biyo-Tekno". *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/4 (2022), 23-41.
- Erol, İsmail - Çayak, Semih. "Küresel Dünyada Modernleşme Eğilimi Olarak Eğitimin Dijitalleşmesi". *Journal of History School* 62 (2023), 353-380. <http://dx.doi.org/10.29228/joh.63134>
- Etike, Şafak. "ChatGPT ile Baş Etmek: Emek ve Eşitlik Odaklı Bir Çerçevenin Gerekliliği". *Emek Araştırma Dergisi* 14/23 (2023), 115-132.
- Gül, Fikri - Soysal, Birol. "İktidar ve İdeoloji Bağlamında Distopyalarda Eğitimin Fonksiyonu: George Orwell'in 1984 Örneği". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/4 (2020), 2763-2782. <https://doi.org/10.46868/atdd.83>
- Gürbüz, Gamze - Aygül, Hasan Hüseyin. "Araştırmadan Uyanışa, Şifadan Estetiğe Yeni Çağ İnançları". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/43 (2021), 19-51. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.872353>
- Hashemian, Amin - Özcan, Giyasettin. "Hesaplamalı İlaç Keşfi ve Makine Öğrenme Algoritmaları". *Estudam Bilişim Dergisi* 5/1 (2024), 29-36. <https://doi.org/10.53608/estudambilisim.1293834>
- Kandemir, Fatih. "Dindarın Anlam Arayışının Temel Dinamiği Olarak Kutsal". *Marifetname Dergisi* 9/2 (2022), 329-352. <https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1149676>

- Karaarslan, Faruk - Karaarslan, Ömür Nihal. "Yapay Zekâ Dindarlığının Medyadaki Erken Görünümleri: Kübra Dizisi Örneği". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2025), 123-141. <https://doi.org/10.47951/mediad.1685900>
- Karslı, Necmi. *Yapay Zeka ve Din*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Kıranşal, Abdulaziz. "Siyer Araştırmalarında Yapay Zekâ Kullanım İmkânı". *Marifetname* 12/1 (2025), 299-325. <https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1656449>
- Kırık, Ali Murat - Memmi, Mehmet Akif. "İnternetin Geleceği Metaverse Teknolojisine Türkiye Perspektifinden Bakış". *Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar* 6/22 (2022), 159-166. <https://doi.org/10.31455/asya.1161832>
- Kızılgeçit, Muhammed - Çinici, Murat - Okan, Nesrullah. "Yapay Zekâ Sohbet Robotu ChatGPT ile İnanç-İnançsızlık, Doğal Afet ve Ölüm Konuları Üzerine Nitel Bir Araştırma: Din ve Maneviyatın Psikolojik Sağlığa Etkileri". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (2023), 137-172. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.1275061>
- Koluman, Hakan. "Cephaneliğini Genişleten Sömürgecilik: Büyük Veri Çağında "Bağlantının Bedelleri"". *Etkileşim* 12 (2023), 547-551. <https://doi.org/10.32739/etkilesim.2023.6.12.234>
- Kumlu, Dolunay. "Yapay Zekâyla Çevrilen Film Yapımcılığı Metinlerinde Terminolojik Sorgulamalar". *Jass Studies The Journal of Academic Social Science Studies* 16/96 (2023), 49-68. <http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.72119>
- Küçükural, Önder - Cengiz, Kurtuluş - Başak, Mehmet Ali. "Türkiye’de Lâdinî (nonreligious) Arayışları Çalışmak: Dinden Uzaklaşma ve Ayrılma Eğilimlerine Dair Kavramsal Bir Çerçeve Önerisi". *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 23/1 (2023), 437-451. <https://doi.org/10.11616/asbi.1217040>
- Nacaroglu, Derya - Savcı, Sabri. "Yapay Zekânın Medyada Sunumu ve Yükselişi: Olanaklar, Sınırlar ve Tehlikeler". *Yeni Medya Dergisi* 15 (2023), 130-152. <https://doi.org/10.55609/yenimedya.1365439>
- Öngel, Alpaslan. "Yapay Zekâ Teknolojisinin Haber Üretim Süreçlerinde Kullanımı: Otomatik Haber Üretimi". *Turkish Studies - Social* 18/2 (2023), 527-545. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.67646>
- Özdemir, Nur. "Türkiye’de Spiritüel Arayışlar". *Olgu Sosyoloji Dergisi* 1/2 (2022), 84-86.
- Özer, Fatma Betül - Sevinç, Kenan. "Ruh Sağlığı ile Din İlişkisine Dair Bir Meta-Analiz". *İnsanın, İncanın ve Mekânın İnşası-II: Değerler ve Kavramlar Uluslararası ve Disiplinlerarası Ruh Sempozyumu Bildiriler & Özetler Kitabı*. ed. Osman Murat Deniz - Şevket Yavuz. Çanakkale: ÇOMÜ Yayınları, 2021, 405-425.
- Sağır, Semih. "Din-Toplum İlişkisine Dair Az Bilinenler; Recep Şentürk'ün Yeni Din Sosyolojileri Adlı Kitabının Tahlili". *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 12 (2022), 159-164.
- Şahin, Meryem. "Dini Bağlamda Robot Kullanımı: Budist Robot Rahip Mindar Örneği Üzerinden Tutumların Niteliksel Analizi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 359-385. <https://doi.org/10.33415/daad.1591315>
- Şengül, Fatma Nur. "Kuramsal Boyutta Sekülerleşme ve Din İlişkisi". *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi* 2 (2020), 315-332.
- Talan, Tarık - Batdı, Veli. "Öğretmen Adaylarının Web 2.0 Araçlarını Eğitimde Kullanma Yeterliliklerine İlişkin Görüşlerinin Rasch Ölçme Modeli ve Maxqda ile Analizi". *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi* 11/21 (2022), 66-85. <https://doi.org/10.55605/ejedus.1066101>
- Tanrıkulu, Faik - İnam, Abdülhalim. "Yapay Zekâ ve Din Eğitimi: Küresel Uygulamalar, Etik Tartışmalar ve Teorik Yansımalar". *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 20 (2025), 127-162. <https://doi.org/10.47502/mizan.1615833>
- Taşdelen, Vefa. "Dijital Çağda Çocuk ve Felsefe", *Eğitimde Yeni Sorunlar ve Cevaplar*. ed. Halil İbrahim Özok. Ankara: Palme Yayınevi, 2022, 17-24.

-
- Turan, Tülay - Turan, Gökhan - Küçüksille, Ecir. "Yapay Zekâ Etiği: Toplum Üzerine Etkisi". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 13/2 (2022), 292-299. <https://doi.org/10.29048/makufebed.1058538>
- Türköl, Yeliz Akkaya. "Interaction of Artificial Intelligence with Religions". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/Din ve Yapay Zeka (2025), 60-79. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1626128>
- Türköl, Yeliz Akkaya. "Yetişkinlerin Dini Tutumlarının ve Yapay Zekâya Yönelik Kaygılarının Alt Faktörleri Aralarındaki Etkileşim". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2025), 281-310. <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1655169>
- Ulaşan, Fatih. "The Dark Side of Artificial Intelligence on the Basis of Public Administration", *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi* 4/Özel Sayı (2023), 301-323. <https://doi.org/10.58702/teyd.1345570>
- Yılmaz, Fikret. "Yapay Zekânın Dini İnançlar Üzerine Etkileri". *Uluslararası Orta Anadolu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Ramazan Kurtoğlu - Alperen Timuçin Sönmez. Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi Meslek Yüksekokulları Koordinatörlüğü Yayınları, 2024, 432-447.